Introduction // What does Gavagai mean?

Bréhier Stamatiadis Alexios
Karayannopoulos George, Tournikiotis Yannis

Εισαγωγή // Τι «σημαίνει» Γκαβαγκάι;

Bréhier – Σταματιάδης, Αλέξιος
Καραγιαννόπουλος Γιώργος, Τουρνικιώτης Γιάννης

Το κουνέλι, ο Τζακ, ο Τζάκι Τσαν και ο Χαλκ |

Bréhier – Σταματιάδης, Αλέξιος

Ένα κουνέλι πετάγεται μέσα από έναν θάμνο και αρχίζει να τρέχει. Ο Χαλκ το βλέπει και φωνάζει «Γκαβαγκάι!». Ο Τζακ ενθουσιασμένος γράφει στο σημειωματάριο του « "Γκαβαγκάι" = "κουνέλι" ». Αν και δεν έχει πολλούς λόγους να πιστεύει πως η λέξη «Γκαβαγκάι» έχει την ίδια σημασία με την ελληνική λέξη «κουνέλι», το ένστικτο του χτυπάει κόκκινο. Μετά από ένα σεβαστό χρονικό διάστημα, ο Τζακ παρατηρεί πως κάθε φορά που περνάει ένα κουνέλι, ο Χαλκ και οι φίλοι του φωνάζουν «Γκαβαγκάι!». Ο Τζακ είναι πια πεπεισμένος και αποφασίζει να ελέγξει την υπόθεση ότι η λέξη «Γκαβαγκάι» σημαίνει κουνέλι. Δυστυχώς, ο Τζακ δεν γνωρίζει την γλώσσα του Χαλκ και έτσι το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να του λέει «Γκαβαγκάι!», να του δείχνει ένα κουνέλι και να βλέπει αν ο Χαλκ καταφαίνει ή όχι.[1] Μετά από αλλεπάλληλες προσπάθειες, ο Χαλκ συμμορφώνεται και πράγματι όποτε γίνεται το παραπάνω τεστ, αρχίζει να χτυπάει τα χέρια του στον αέρα και να φωνάζει «Έβετ!». Ο Τζακ είναι πια σε θέση να φτιάξει ένα επαγωγικό επιχείρημα με βάση το οποίο η σημασία της λέξης «Γκαβαγκάι» είναι η ίδια με αυτή της λέξης «Κουνέλι».

Ο Τζακ είναι λεξικογράφος – γλωσσολόγος. Η αποστολή του είναι να μεταφράσει στα αγγλικά, την διάλεκτο μιας άγνωστης φυλής – γνωστή και ως «Jungle». Είναι ο πρώτος που θα αποπειραθεί να κάνει κάτι τέτοιο, συνεπώς δεν θα έχει την πολυτέλεια να ανατρέξει στην βοήθεια κάποιου που γνωρίζει και τις δύο γλώσσες. Η μετάφραση που θα κάνει είναι «ριζική», επειδή αφορά έναν πολιτισμό με τον οποίο δεν έχει κανένα γλωσσικό συνδετικό κρίκο. Πραγματικά, δεν γνωρίζει τίποτα για αυτούς τους ανθρώπους. Η στρατηγική του Τζακ είναι να παρατηρήσει την καθημερινότητα των ιθαγενών, να κάνει υποθέσεις με βάση αυτές τις παρατηρήσεις και να καταλήξει στην κατάλληλη μετάφραση. Τα μόνα διαθέσιμα δεδομένα που έχει στη διάθεση του είναι οι αντιδράσεις των ιθαγενών σε ορισμένα ερεθίσματα. Με βάση την παραπάνω μεθοδολογία ο Τζακ καταφέρνει να φτιάξει ένα λεξικό που είναι απόλυτα συμβατό με τα παρατηρησιακά δεδομένα που έχει στη διάθεση του. Πράγματι, το λεξικό σωστά προβλέπει πως σχεδόν όποτε περνάει ένα κουνέλι, οι ομιλητές της «Jungle» θα λένε «Γκαβαγκάι!» κ.λπ.

Ο κινέζος ανταγωνιστής του Τζακ, ο Τζάκι Τσαν, έκανε ακριβώς την ίδια δουλειά. Χωρίς να έχει πρόσβαση στα στοιχεία του Τζακ, αλλά με ανάλογη μεθοδολογία, έφτιαξε ένα λεξικό που είναι απόλυτα συμβατό με την συμπεριφορά των ιθαγενών. Προς κακή τύχη και των δύο όμως, τα δύο λεξικά δεν συμφωνούν μεταξύ τους – είναι «ασύμβατα». Πιο συγκεκριμένα, αυτό σημαίνει πως ενώ σύμφωνα με το λεξικό του Τζακ « Γκαβαγκάι = κουνέλι » το λεξικό του Τζάκι λέει πως « "Γκαβαγκάι" = "χωροχρονική πραγμάτωση κουνελότητας"».[2] Θα έλεγε κανείς πως η μετάφραση είναι «απροσδιόριστη».

Θυμωμένοι και οι δύο – αφού και οι δύο θέλουν να πουλήσουν το λεξικό τους – προσπαθούν να βρουν ένα κριτήριο με βάση το οποίο θα κριθεί ποιο από τα δύο μεταφραστικά εγχειρίδια είναι πιο «σωστό». Μετά από αρκετό

1. Υποτίθεται ότι ο Τζακ έχει βρει τον τρόπο να αναγνωρίζει το «Ναι» και το «Όχι» ως «Έβετ» και «Γιόκ», αντίστοιχα.

2. Υπάρχουν διάφορα άλλα παραδείγματα για το πως θα μπορούσε να είναι μια «ασύμβατη» μετάφραση.Για παράδειγμα: «χωροχρονικό τμήμα κουνελιού», «σμήνος από κουνελόμυγες» κ.λπ.

ψάξιμο και πολλές αποτυχίες, αποφάσισαν να απευθυνθούν στον επαγγελματία σούπερσταρ φιλόσοφο Σωτήρη Πολυξερόπουλο PhD.
Ο Doctor Πολυξερόπουλος εξέτασε την περίπτωση τους, και μετά από μπόλικο a priori αναστοχασμό – και μια επιταγή των 1500 ευρώ – τους συνταγογράφησε μία πλήρη ανάγνωση του Word and Object[3] – του λιγότερο γνωστού αλλά αρκετά σημαντικού φιλοσόφου και καθηγητή λογικής Willard Van Orman Quine.
Ο σκοπός αυτής της εργασίας είναι η παρουσίαση των απόψεων του Quine για το ζήτημα της «απροσδιοριστίας της μετάφρασης» - και να δοθεί μια απάντηση στον Τζακ και τον Τζάκι! Για να γίνει αυτό, θεωρούμε σημαντικό να παρουσιάσουμε τις γενικότερες μεταφυσικές και γνωσιολογικές θέσεις του Quine, αφενός γιατί σχετίζονται με το ζητούμενο και αφετέρου επειδή αυτές οι θέσεις πρέπει να νοούνται ως μέρη μιας ενιαίας θεωρίας.

3. Willard Van Orman Quine, *Word and Object* (1962), Cambridge Massachusetts: MIT Press, (2013).

Το project του Quineιανού φιλοσόφου |

Ο Quineιανός φιλόσοφος είναι φυσικαλιστής. Prima facie η οντολογία του περιλαμβάνει μονάχα φυσικές οντότητες. Ο φυσικαλισμός του όμως είναι περίεργος, είναι «αυτοαναφορικός».[4] Δεν υπάρχει κάποιο εξωτερικό φιλοσοφικό θεμέλιο το οποίο μας επιτρέπει να θέσουμε τον φυσικαλισμό ως το κατάλληλο μεταφυσικό πλαίσιο. Ο φυσικαλισμός του Quine είναι κυκλικός, κάτι που δέχεται χωρίς κανένα πρόβλημα.[5] Η παραπάνω θέση σχετίζεται με μια συγκεκριμένη μεταφιλοσοφική θέση. Η φιλοσοφία δεν αποτελεί διαφορετικό ερευνητικό πρόγραμμα από αυτό της επιστήμης. Δεν υπάρχουν αυθεντικά φιλοσοφικά προβλήματα. Αυτό που παραδοσιακά ονομάζουμε «φιλοσοφικό πρόβλημα» δεν είναι παρά ένα πολύ αφηρημένο επιστημονικό πρόβλημα.[6] Όλες μας οι απόπειρες για γνώση είναι επιρρεπείς στον ίδιο έλεγχο με τις αυτές των φυσικών επιστημών. Το σλόγκαν του Quine είναι γνωστό: «η επιστημολογία [...] εμπεριέχεται στις φυσικές επιστήμες, ως ένα κεφάλαιο της ψυχολογίας[7]». Η επιστήμη αποτελεί προέκταση της καθημερινής χρήσης του κοινού νου, με την μόνη διαφορά ότι ο επιστήμονας είναι πολύ πιο προσεκτικός. Η βάση στην οποία οικοδομούμε την προσπάθεια μας για απόκτηση γνώσης είναι «το θεμελιώδες εννοιολογικό σχήμα της επιστήμης και του κοινού νου[8]».

Τι σημαίνουν όμως όλα αυτά; Αυτό που θέλει να κάνει Quine είναι να φέρει τον φιλόσοφο στον ίδιο επίπεδο με τον επιστήμονα. Ενώ παραδοσιακά, ο φιλόσοφος είχε μεγάλη ελευθερία ως προς τις μεταφυσικές του τοποθετήσεις, ο Quine τον αναγκάζει να παίξει με τα «παιχνίδια» του επιστήμονα.

4. Peter Hylton,, «Willard van Orman Quine», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/quine/
5. Ο.π.
6. Ο.π
7. Willard Van Orman Quine, *Ontological relativity (and other essays),* New York: Columbia University Press (1969), σελ. 83.
8. Willard Van Orman Quine, *Word and Object,* σελ. 275.

Αυτό σημαίνει πως οι θέσεις του φιλοσόφου θα πρέπει να πάντα να φιλτράρονται και να μην είναι ασύμβατες με την εκάστοτε επιστημονική κοσμοεικόνα. Αυτή η κοσμοεικόνα είναι αυτό που ο Quine ονομάζει «regimented theory[9]». Πρόκειται για το άθροισμα των μέχρι τώρα καλύτερων και πιο αντικειμενικών επιστημονικών προτάσεων, οι οποίες έχουν υποστεί – από τον φιλόσοφο – την κατάλληλη επεξεργασία[10] με σκοπό να είναι διαυγείς και λογικά συνεπείς. Μέρος αυτής της επεξεργασίας είναι η αναθεώρηση όρων που παραδοσιακά θεωρούνταν δεδομένοι. Το παράδειγμα που μας ενδιαφέρει είναι αυτό της έννοιας του «νοήματος»[11]. Αυτό που λέει ο Quine είναι το εξής:

« Η έννοια του "νοήματος" [...] είναι ένα σημαντικό ζήτημα που χρήζει φιλοσοφικής και επιστημονικής διερεύνησης και ανάλυσης [αλλά] [...] δεν αποτελεί κατάλληλο εργαλείο για φιλοσοφική και επιστημονική διερεύνηση και ανάλυση[12]».

Φαίνεται λοιπόν πως πρέπει να είμαστε καχύποπτοι σχετικά με την έννοια του «νοήματος». Αν δεν είναι αρκετά ξεκάθαρη θα πρέπει να την ξεφορτωθούμε, αφού όχι μόνο δεν θα μας είναι ιδιαίτερα χρήσιμη αλλά ενδεχομένως να μας οδηγήσει σε λογικά σφάλματα και φιλοσοφικά ατοπήματα.

Η απάντηση του Quine σε αυτό το ζήτημα ολοκληρώνεται με την υιοθέτηση ενός «σημασιολογικού ολισμού». Η επόμενη ενότητα θα ασχοληθεί ακριβώς με αυτό.

9. Peter Hylton, «Willard van Orman Quine».

10. Σε αυτό το σημείο εισάγονται τα κατηγορήματα της πρωτοβάθμιας λογικής. Ο λόγοι για τους οποίους ο Quine δεν επιλέγει κάποιο άλλο λογικό σύστημα, είναι καθαρά πραγματιστικοί. Είναι όμως δυνατό.

11. Παρόμοιες θέσεις διατυπώνονται για έννοιες όπως «σκέψη», «πεποίθηση», «εμπειρία», «αναγκαιότητα», «αντιγεγονικότητα» κ.λπ. βλέπε: Peter Hylton, «Willard van Orman Quine».

12. Willard Van Orman Quine, *Theories and Things,* Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, (1981), σελ. 185.

Η διάκριση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων |

Παραδοσιακά, οι φιλόσοφοι διέκριναν ανάμεσα στις αναλυτικές και τις συνθετικές προτάσεις. Η αλήθεια των αναλυτικών προτάσεων καθορίζεται μόνο από το νόημα των ίδιων της των όρων – για παράδειγμα «Το τετράγωνο έχει τέσσερις πλευρές». Αν γνωρίζουμε την σημασία των λέξεων «τετράγωνο» και «πλευρά» μπορούμε να κρίνουμε αν η παραπάνω πρόταση είναι αληθής (είναι πράγματι αληθής!). Δεν χρειάζεται να ανατρέξουμε σε κάποιο επιπλέον στοιχείο (όπως η εμπειρία) για να κάνουμε αυτή τη διαπίστωση. Αντίθετα, η αληθοτιμή των συνθετικών προτάσεων απαιτεί a posteriori εξέταση. Η αλήθεια της πρόταση «Έξω βρέχει κεφτέδες» δεν μπορεί να κριθεί μονάχα από το νόημα των όρων «έξω», «βρέχει», «κεφτές». Χρειάζεται να βγούμε έξω και να δούμε αν πράγματι βρέχει κεφτέδες.

Ο Carnap υιοθετεί το παραπάνω σχήμα.[13] Θεωρεί πως οι αναλυτικές προτάσεις αποτελούν την δομή, τον σκελετό της κάθε γλώσσας, ενώ οι συνθετικές το περιεχόμενο. Ως γνωστικά υποκείμενα έχουμε την δυνατότητα να αλλάξουμε τις αναλυτικές μας προτάσεις, κάτι που έχει ως συνέπεια την μετάβαση σε μία άλλη γλώσσα. Για τον Carnap αυτό δεν είναι ούτε σωστό, ούτε λάθος. Το μόνο κριτήριο για να κάνουμε μια τέτοια μετάβαση είναι πραγματιστικό – η λεγόμενη «αρχή της ανοχής[14]». Αντίθετα, μια αλλαγή στις συνθετικές μπορεί να είναι σωστή ή λάθος. Το να έχουμε στο επιστημονικό μας λεξιλόγιο τον όρο «φλογιστό»[15] είναι λάθος, ενώ αντίθετα, το να έχουμε τον όρο «οξυγόνο» είναι σωστό (προς το παρόν τουλάχιστον). Ο Quine ασκεί κριτική στο παραπάνω σχήμα μέσα από το πασίγνωστό άρθρο «Δύο δόγματα του εμπειρισμού[16]». Συνοπτικά, ο Quine δεν θεωρεί πως υπάρχει γνωσιολογική διαφορά ανάμεσα σε αυτά τα δύο είδη προτάσεων. Μια αλλαγή στις αναλυτικές μπορεί να είναι και αυτή σωστή ή λάθος. Και οι δύο προτάσεις κρίνονται με τους ίδιους όρους, με αποτέλεσμα να συνθέτουν ένα ολιστικό σύστημα. Ειδικότερα:

«Είναι φανερό ότι η αλήθεια γενικά εξαρτάται από τη γλώσσα και από την έξω-γλωσσική πραγματικότητα. Η πρόταση "ο Βρούτος σκότωσε τον Καίσαρα" θα ήταν ψευδής αν ο κόσμος ήταν κάπως διαφορετικός` θα ήταν επίσης ψευδής στην περίπτωση που η λέξη "σκότωσε" συνέβαινε να σημαίνει "γέννησε". Έτσι, όλοι μας τείνουμε να πιστεύουμε ότι, γενικά, η αλήθεια της πρότασης αναλύεται σε δύο συνιστώσες, μία που συνδέεται με τη γλώσσα και μια άλλη που συνδέεται με την πραγματικότητα. Με βάση την υπόθεση αυτή, είναι εύλογο να δεχθούμε ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η συνιστώσα που συνδέεται με την πραγματικότητα θα ήταν μηδενική – αυτές είναι οι αναλυτικές προτάσεις. Αλλά, παρόλη την a priori ευλογοφάνεια του, ένα διαχωριστικό όριο

13. Rudolf Carnap, «Εμπειρισμός, σημασιολογία και οντολογία» στο *Σύγχρονος Εμπειρισμός: Από τον κύκλο της Βιέννης στον Davidson,* επιμ. Γ. Ρουσόπουλος, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008 σελ. 99. **14.** Peter Hylton, Quine, London and New York: Routledge, (2007), σελ. 45. **15.** Θεωρητικός όρος του της χημείας του 17ου αιώνα (Georg Ernst Stahl), με αναφορικό αντικείμενο μια άοσμη, αόρατη, εμπειρικά απροσπέλαστη «ουσία», η οποία εμφανίζεται κατά τη καύση. Ο θεωρητικός όρος του «φλογιστού» ανατράπηκε από την λεγόμενη «χημική επανάσταση», όταν ο Antoine Laurent Lavoisier την αντικατέστησε με τον όρο «οξυγόνο». Βλέπε Hankins T.L., Επιστήμη και Διαφωτισμός, μτφ Γ. Γκουνταρούλης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1998. **16.** W. V. Quine, «Δύο δόγματα του εμπειρισμού» στο *Σύγχρονος Εμπειρισμός: Από τον κύκλο της Βιέννης στον Davidson,* σελ. 119 **17.** Ο.π σελ 138

μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων απλώς δεν έχει χαραχθεί. Ότι υπάρχει μια τέτοια διάκριση που οφείλουμε να την κάνουμε είναι ένα μη εμπειρικό δόγμα των εμπειριστών, είναι ένα μεταφυσικό δόγμα[17].»

Αν εγκαταλείψουμε αυτή τη διάκριση είναι πιο εύκολο να θεωρήσουμε την γλώσσα ως ένα ολιστικό σύστημα – έναν «ιστό πεποιθήσεων[18]». Συνέπεια του ολισμού είναι πως η έννοια της αλήθειας είναι εγγενής του συστήματος. Οι προτάσεις δεν μπορούν να κριθούν ατομικά, αλλά μονάχα ως μέρη ενός ευρύτερου όλου. Αυστηρά μιλώντας, οι προτάσεις των φυσικών επιστημών – όπως και οι προτάσεις των μαθηματικών – δεν επιβεβαιώνονται ατομικά από την εμπειρία, αλλά ολιστικά. Ακόμα και οι βασικές αρχές της λογικής μπορούν να εγκαταλειφθούν. Το μόνο πρόβλημα είναι πως το κόστος που θα χρειαστεί να πληρώσουμε θα είναι πολύ υψηλό. Οι αρχές της λογικής βρίσκονται κοντά στο «κέντρο» του ιστού των πεποιθήσεων, κάτι που σημαίνει πως αν επιλέξουμε να τις εγκαταλείψουμε θα πρέπει να προβούμε στην ριζική αναμόρφωση του εννοιολογικού μας σχήματος. Αυστηρά μιλώντας, αυτό δεν είναι ούτε «λάθος», ούτε «σωστό». Είναι σίγουρα άβολο – δεν έχουμε και ιδιαίτερη όρεξη να κάνουμε τόσο μεγάλες αλλαγές. Θα πρέπει να έχουμε έναν πραγματικά σοβαρό λόγο για να μας βολεύει να αναμορφώσουμε τις πεποιθήσεις μας σε έναν τόσο μεγάλο βαθμό. Όλες οι γνωστικές μας προσπάθειες αφορούν την δημιουργία γλωσσών για να αντιμετωπίζουν με πιο βολικό τρόπο την πραγματικότητα.[19] Αυτός είναι ο πραγματισμός του Quine.

18. Willard Van Orman Quine, J. S. Ullian, The Web of Belief, McGraw-Hill (1978)
19. Willard Van Orman Quine, Word and Object, σελ. 161.

Από τον υποκαθορισμό στην απροσδιοριστία

Όπως αναφέρθηκε στο παράδειγμα του «Γκαβαγκάι!», ο γλωσσολόγος Τζακ έχει πρόσβαση μόνο σε συμπεριφοριστικά δεδομένα. Είναι όμως δυνατό να παραχθούν πολλά διαφορετικά, ασύμβατα μεταξύ τους λεξικά, τα οποία όμως βρίσκονται σε συμφωνία με τα εμπειρικά δεδομένα – όπως στο παράδειγμα του Τζακ και του Τζακι. Φαίνεται πως και οι δύο μεταφραστικές θεωρίες υποκαθορίζονται από τα εμπειρικά δεδομένα. Ακόμα και να θεωρήσουμε πως οι γλωσσολόγοι γνωρίζουν όλα τα φυσικά γεγονότα αυτού του κόσμου, υπάρχει πάντα περιθώριο οι θεωρίες τους να είναι μεταξύ τους ασύμμετρες. Δεν υπάρχει κάτι στο οποίο μπορούμε να ανατρέξουμε για να κρίνουμε ποια από τις δύο μεταφράσεις είναι πιο σωστή - δεν υπάρχει «συγκεκριμένο γεγονός[20]» (fact of the matter) που να καθορίζει την αληθοτιμή της πρότασης «ο Τζακ μεταφράζει την λέξη "Γκαβαγκάι" ως "Κουνέλι"[21]». Όπως λέει και ο ίδιος ο Quine: «δεν έχουμε κάτι για το οποίο ο λεξικογράφος κάνει λάθος[22]».

Αυτό εκ πρώτης όψεως φαίνεται περίεργο. Αν θεωρήσουμε πως η επικοινωνία μεταξύ δύο υποκειμένων επιτυγχάνεται όταν οι προτάσεις που ανταλλάσσονται χαρακτηρίζονται από συμφωνία νοήματος, τότε καταλήγουμε στο αντιδιαισθητικό και παράλογο συμπέρασμα πως δεν μπορεί να υπάρξει επικοινωνία. Δεν μπορεί να υπάρξει επικοινωνία αφού δεν υπάρχει μια ανεξάρτητη οντότητα που λέγεται «νόημα», στην οποία μπορούμε να ανατρέξουμε για να δούμε αν οι προτάσεις μας την μοιράζονται[23].

Ευτυχώς για εμάς, ο Quine δεν δέχεται το παραπάνω σχήμα. Για τον Quine, επικοινωνία είναι κάτι ριζικά διαφορετικό, και δεν έχει ανάγκη την ύπαρξη της οντότητας «νόημα». Λέμε ότι επικοινωνούμε με ένα υποκείμενο όταν η συνομιλία μας χαρακτηρίζεται από «[...] ομαλή συνομιλία, προφορική και μη προφορική[24]». Πιο συγκεκριμένα:

«Η επιτυχία μιας επικοινωνίας κρίνεται από την ομαλότητα της συνομιλίας, την συχνή προβλεψιμότητα των προφορικών και μη προφορικών αντιδράσεων, και από την συνοχή και την αληθοφάνεια των λεγομένων του συνομιλητή[25]».

Έτσι, για να είναι ένα λεξικό επιτυχημένο, θα πρέπει η λειτουργία του να διεξάγεται χωρίς πρόβλημα. Ειδικότερα, το να διευκολύνει την ομαλή συνομιλία και τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα υποκείμενα.[26]

Η μετάφραση ενός μεταφραστικού εγχειριδίου σε ένα άλλο είναι κάτι που για τον Quine είναι απόλυτα εφικτό. Η πρωτοτυπία της θέσης του έγκειται στο γεγονός ότι δεν δέχεται μόνο μία επιτυχημένη μετάφραση. Οι λέξεις δεν έχουν «νόημα»[27] αλλά παίζουν κάποιο συγκεκριμένο «ρόλο» στα πλαίσια μιας γλώσσας.[28] Δυο μεταφράσεις μπορούν κάλλιστα να είναι μεταξύ τους ασύμβατες[29] αλλά επιτυχημένες ως προς το γεγονός ότι έχουν τον ίδιο ρόλο. Έτσι φτάνουμε σε μια από τις πιο αμφιλεγόμενες πλευρές της απροσδιοριστίας της μετάφρασης, την λεγόμενη απροσδιοριστία της αναφοράς – ή αλλιώς, «το ανεξιχνίαστο της αναφοράς[30]». Αν οι λέξεις έχουν ρόλο και όχι νόημα τότε:

«το ποια συγκεκριμένα αντικείμενα υπάρχουν ενδεχομένως να μην έχει καμία σχέση με την αλήθεια των παρατηρησιακών προτάσεων, καμία σχέση με την υποστήριξη που παρέχουν σε μια θεωρητική πρόταση, καμία σχέση με την επιτυχία μιας θεωρίας στις προβλέψεις της[31]».

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε πως η απροσδιοριστία της μετάφρασης δεν είναι μια γνωσιολογική θέση – αντίθετα είναι οντολογική. Αυτό που λέμε «αναφορικό αντικείμενο» δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας τιθέμενος όρος (posit).[32] Τα posits είναι «[...] αποτέλεσμα μιας γλωσσολογικής διαδικασίας rei-

20. Willard Van Orman Quine, *Words and objections: Essays on the works of W.V.O. Quine: D. Davidson and J. Hintikka, eds.*, New York: Humanities Press, 1969, σελ. 303. **21.** Για μια συνολική παρουσίαση των αντιρρήσεων που υπάρχουν ενάντια σε αυτή τη θέση βλέπε Alexander Miller, «Meaning Scepticism» στο *The Blackwell Guide to the Philosophy of Language,* ed. Michael*

*****Devitt & Richard Hanley, Blackwell Pub. 19--91 (2006) και John Robert Gareth Williams, Gavagai Again, Synthese 164 (2):235 - 259 (2008).

22. Willard Van Orman Quine, *From A Logical Point Of View; Nine Logico – philosophical essays,* Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1980, σελ. 63.

23. Για παράδειγμα, ο Τζάκ επικοινωνεί με τον Χάλκ αν λέγοντας η λέξη «Γκαβαγκάι» έχει το ίδιο νόημα με την λέξη «Κουνέλι».

24. Peter Hylton, «Willard van Orman Quine»

25. Willard Van Orman Quine, Pursuit of Truth, Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1990, σελ. 43.

26. Willard Van Orman Quine, *From Stimulus to Science,* Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1995, σελ. 80.

27. Έχουν αυτό που ο Quine ονομάζει Stimulus Meaning, δηλαδή νόημα που ορίζεται με βάση τις συμπεριφοριστικές επιπτώσεις που έχει αυτή η πρόταση στην συμπεριφορά των υποκειμένων. Για λόγους συντομίας δεν αναφέρουμε περισσότερα. Βλέπε:... Willard Van Orman Quine, Word and Object, σελ. 29.

28. Willard Van Orman Quine, Pursuit of Truth, σελ. 37.

29. Η έννοια της ασυμβατότητας δεν έχει προσδιοριστεί επαρκώς. Υπάρχουν διάφορες απόψεις πάνω σε αυτό, αλλά η άποψη που μάλλον συμμερίζεται ο Quine είναι πως δεν μπορούμε να κάνουμε εναλλαγή ανάμεσα στις δυο μεταφράσεις χωρίς να έχουμε κόστος στην επικοινωνίας με το υποκείμενο – δηλαδή, δεν μπορούμε να αλλάξουμε λεξικό ενώ έχουμε ήδη αρχίσει να επικοινωνούμε με το άλλο. Για μια συζήτηση σχετικά με την έννοια της ασυμβατότητας στον Quine, βλέπε Scott Soames, Philosophical analysis in the twentieth century, volume 2: the age of meaning, Princeton University Press, New Jersey, 2003.

30. Peter Hylton, «Willard van Orman Quine».

31. Willard Van Orman Quine, *Pursuit of Truth,* σελ. 31.

32. Willard Van Orman Quine, *Word and Object,* σελ. 22.

fication[33]». Τα «αναφορικά αντικείμενα» δομούνται, πραγματώνονται ανάλογα με τον βαθμό ανάπτυξης της γλώσσας. Ο κόσμος που βιώνουν τα προγλωσσικά όντα είναι ριζικά διαφορετικός από τον κόσμο που βιώνουμε εμείς.[34] Η λειτουργία των posits στην γλώσσα έχει την ίδια λειτουργία και στις επιστημονικές θεωρίες. Η ύπαρξη τους δικαιολογείται εφόσον διευκολύνουν την ομαλή λειτουργία της γλώσσας (ή της επιστημονικής θεωρίας). Ειδικότερα: «ποια αντικείμενα χρειάζεται μια θεωρία; Η απάντηση μας είναι: αυτά τα αντικείμενα που πρέπει να αποτελούν τιμές μιας μεταβλητής για να είναι η θεωρία σωστή[35]» και «καμία οντότητα χωρίς ταυτότητα[36]».

Ή όπως λέει και ο Hylton, σύμφωνα με τον Ramsey:

«Δεν υπάρχει τίποτα παραπάνω σε μια οντότητα από τον ρόλο της στην δομή της αντίστοιχης θεωρίας[37]»

Αυτό που θέλει να πει ο Quine είναι πως τα posits είναι μέρος του ολιστικού συστήματος και έχουν μια συγκεκριμένη λειτουργία. Δεν «υπάρχουν» ανεξάρτητα από τα γνωστικά υποκείμενα. Έτσι το αναφορικό αντικείμενο είναι ανεξιχνίαστο επειδή πολύ απλά δεν υπάρχει. Αυτό που φαίνεται να υπάρχει ανεξάρτητα από τα γνωστικά υποκείμενα, σύμφωνα με τον Quine, είναι η «δομή» του κόσμου - κάνοντας έτσι την θέση να θυμίζει μια μορφή οντικού δομικού ρεαλισμού[38]. Η πολλαπλότητα της μετάφρασης – ο λεγόμενος «οντολογικός σχετικισμός» - μαρτυρά πως υπάρχουν πολλοί ισοδύναμοι τρόποι να διαμορφώσουμε τα posits μας, αλλά πως καθαυτά δεν υπάρχουν. Τα posits είναι απλά οι «κόμποι» του ιστού των πεποιθήσεων. Ο Quine το λέει ξεκάθαρα:

«τα αντικείμενα παρουσιάζονται ως απλοί κόμποι της δομής[39]» και, «Όλα αυτά στα οποία αναγνωρίζουμε την ύπαρξη αποτελούν posits από την οπτική γωνία της περιγραφής της κατασκευαστικής διαδικασίας της θεωρίας, και ταυτόχρονα πραγματικότητα από την οπτική γωνία της θεωρίας που κατασκευάζεται. Ας μην υποτιμήσουμε την οπτική γωνία της θεωρίας ως μια μυθοπλασία; γιατί δεν θα μπορέσουμε ποτέ να κάνουμε κάτι καλύτερο από να καταλαμβάνουμε μια συγκεκριμένη οπτική γωνία; αυτή της καλύτερης θεωρίας που έχουμε στη διάθεση μας εκείνη την στιγμή[40]» και, «Όλα τα αντικείμενα είναι θεωρητικά [...] Ακόμα και τα πιο πρωτογενή αντικείμενα, σώματα, είναι ήδη θεωρητικά[41]».

Ένα posit δεν μπορεί να είναι ούτε σωστό, ούτε λάθος. Μπορεί να είναι χρήσιμο ή όχι και τόσο χρήσιμο, ή και τελείως άχρηστο. Η έννοια της αλήθειας δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην προκειμένη περίπτωση γιατί είναι και αυτή ένα posit και η ισχύς του όρου αφορά μόνο το περιεχόμενο της θεωρίας. Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, δεν είναι μυστήριο γιατί η αναφορά είναι ανεξιχνίαστη. Είναι ανεξιχνίαστη επειδή υπάρχουν πολλοί τρόποι για να «τεθεί» έτσι ώστε να ταιριάζει με την υπέρτατη δομή της πραγματικότητας (ή ότι υπάρχει ή δεν υπάρχει «εκεί πέρα» τελοσπάντων). Για να μπούμε καν στη διαδικασία να μιλήσουμε για αυτή τη «δομή», θα πρέπει κυριολεκτικά να κατασκευάσουμε οντότητες, με ένα συγκεκριμένο όρισμα,[42] και να κάνουμε έτσι την δουλειά μας. Είναι σωστό να πούμε ότι η επιστήμη ανιχνεύει την αλήθεια[43] αν αυτό που εννοούμε είναι ότι βρίσκουμε όλο και πιο βολικούς τρόπους να αντιμετωπίζουμε την πραγματικότητα.[44] Δυστυχώς για τον Μήτσο και τον Τζάκι, η απάντηση του Quineιανού φιλοσόφου σημαίνει πως και οι δύο έκαναν μια χαρά την δουλειά τους. Οι όροι των λεξικών τους απλώς εκφράζουν διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους μπορούν να αντιμετωπιστούν οι συμπεριφορές των ομιλητών της «Jungle».

Δυστυχώς, αν και αυτή η απάντηση είναι ικανοποιητική για τον μέσο φιλόσοφο, οι δύο λεξικογράφοι δεν το πήραν τόσο χαλαρά – ειδικά αφού είχαν σκάσει 1500 ευρώ – και δολοφόνησαν τον Σωτήρη Πολυξερόπουλο με ένα κουτάλι.

33. Roger Gibson, Quine on matters ontological, Electronic Journal of Analytic Philosophy: volume 5, 1997.
34. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφέρουμε την γνωστή και αμφιλεγόμενη υπόθεση των Sapir–Whorf. Σύμφωνα με αυτή τη θέση, η κάθε γλώσσα εμπεριέχει το δικό της λογικό σύστημα. Για παράδειγμα, τα μέλη της φυλής των Hopi, σύμφωνα με την υπόθεση Sapir-Whorf, είναι αντιρεαλιστές για την έννοια του χρόνου. Αυτό οφείλεται στο ότι η δομή της γλώσσας τους παρουσιάζει τα γεγονότα ως αναμενόμενα. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να δοθεί η εντύπωση πως πρόκειται για μια αποδεκτή θέση στη σύγχρονη γλωσσολογία. Έχει υποστεί μπόλικη κριτική από τον Chomsky, χωρίς να σημαίνει αυτό όμως πως δεν έχει στοιχεία αλήθειας. Για τον Chomsky, οποιαδήποτε αλλαγή εντοπίζουμε ανάμεσα στις γλώσσες, οφείλεται σε απλές τροποποιήσεις στους θεμελιώδους βιολογικά καθοριζόμενους κανόνες γραμματικής, τους οποίους μοιράζονται όλα ανθρώπινα υποκείμενα. Στήριξη σε αυτή τη θέση φαίνεται να δίνει η μελέτη του Heider πάνω σε μια φυλή της Νέας Γουϊνέας. Αν και τα μέλη αυτής της φυλής είχαν λέξεις μόνο για δύο είδη χρώματος, αποδείχθηκε πως στην πραγματικότητα κατηγοριοποιούσαν τα χρώματα όπως ακριβώς και οι κάτοικοι της Μεγάλης Βρετανίας. Αντίθετα σε αυτές τις θέσεις όμως έρχεται η σύγχρονη γνωσιακή επιστήμη, σύμφωνα με την οποία η εκάστοτε γραμματική δομή της κάθε γλώσσας παίζει έναν συγκεκριμένο ρόλο στην κωδικοποίηση των πληροφοριών. Η γλώσσα αποτελεί πολιτισμικό κατασκεύασμα και όπως όλα τα πολιτισμικά κατασκευάσματα, επηρεάζει την σκέψη των υποκειμένων. Βλέπε Prinz, Jesse, «Culture and Cognitive Science» *στο The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/culture-cogsci/>
35. Willard Van Orman Quine, *Ontological relativity (and other essays),* σελ. 96
36. Ο.π σελ. 102
37. Peter Hylton, «Willard van Orman Quine».
38. Ο οντικός δομικός ρεαλισμός αποτελεί ένα είδος δομικού ρεαλισμού. Ονομάζουμε δομικό ρεαλισμό, στην φιλοσοφία της επιστήμης, την άποψη ότι η επιστημονική πρακτική ανιχνεύει μόνο τα δομικά χαρακτηριστικά του κόσμου και όχι συγκεκριμένες οντότητες. Η μετριοπαθής θέση (γνωστή και ως «επιστημικός δομικός ρεαλισμός») εκφράζει την οιονεί καντιανή θέση ότι μπορούμε να έχουμε πρόσβαση μόνο στην δομή του κόσμου – τον χώρο των «φαινομένων» – και των επιμέρους πραγματικών οντοτήτων που πλαισιώνουν αυτή τη δομή – τα relata στον χώρο των «νοουμένων». Η πιο ακραία εκδοχή ρεαλισμού είναι η θέση του οντικού δομικού ρεαλισμού, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχουν επιμέρους οντότητες αλλά μόνο σχέσεις, μόνο δομή – δεν υπάρχουν relata. Κάτι τέτοιο φαίνεται να υποστηρίζει ο Quine, αφού για αυτόν οι επιμέρους οντότητες είναι μονάχα posits, ενώ αυτό που μένει άχρονο και σταθερό είναι η δομή του κόσμου. Η παραπάνω θέση είναι μάλλον αμφιλεγόμενη και δεν έχει υποστηριχθεί στη βιβλιογραφία. Για μια εισαγωγή στα ζητήματα του δομικού ρεαλισμού βλέπε Ladyman, J., *"What is structural realism?"* Studies in History and Philosophy of Science, 29: 409–424 (1998)
39. Willard Van Orman Quine, *Pursuit of Truth,* σελ. 31.
40. Willard Van Orman Quine, *Word and Object,* σελ. 22.
41. Willard Van Orman Quine, *Theories and Things,* σελ. 20.
42. Αυτό που ο Quine ονομάζει «proxy function». Ένα παράδειγμα που δίνει ο Hylton για να παρουσιάσει την παραπάνω ιδέα, κάνει χρήση συναρτήσεων. Έστω μία συνάρτηση f(x) 1 προς 1. Οποιαδήποτε μεταβολή στο x, οδηγεί και σε μεταβολή στο f(x). Δηλαδή δεν μπορεί να υπάρξει μεταβολή στο x (πεποιθήσεις γενικότερα) χωρίς να εκφραστεί μέσω της f (δομή) στο y=f(x) (οντότητες). Peter Hylton, *Quine,* London and New York: Routledge, 2007, σελ. 209.
43. Όπως με την παραδοσιακή ρεαλιστική έννοια
44. «Η διαδικασία ανεύρεσης του απλούστερου, πιο ξεκάθαρου συνόλου συμβόλων δεν πρέπει να διακρίνεται από την διαδικασία ανεύρεσης των βασικών, υπέρτατων κατηγοριών της πραγματικότητας.» Van Orman Quine, *Word and Object,* σελ. 161

Η δολοφονία, το δικαστήριο και ο Davidson

Καραγιαννόπουλος, Γιώργος

Η δολοφονία του Σωτήρη Πολυξερόπουλου συγκλόνισε την φιλοσοφική κοινότητα. Ο θάνατός του θεωρήθηκε απ' τον απλό κόσμο ως θεία δίκη και αυτό γιατί τελικά ο φιλόσοφος απέφυγε την ερώτηση «καρπώνοντας» ωστόσο τα 1500 ευρώ των δύο γλωσσολόγων. Οι επικριτές του υποστήριξαν ότι ο φιλόσοφος πάλι προσπάθησε να δείξει τα όρια της γνώσης μέσα απ' ένα σοφιστικό παιχνίδι. Η βαλίτσα μάλιστα λένε, πάει πολύ πιο μακριά. Ήδη απ' την αρχαιότητα το σοφιστικό κίνημα προσπαθούσε να βρίσκει διάφορες περίπλοκες απαντήσεις με στόχο να αποπροσανατολίζει τον κόσμο. Αυτά τα επιχειρήματα, τα λεγόμενα σοφιστικά, είχαν φυσικά την αναγκαιότητά τους στο δικαστήριο της αρχαίας Αθήνας και για αυτό χρεώνονταν ακριβά. Στην περίπτωση του Πολυξερόπουλου όμως αναδείχθηκε ξανά η αδυναμία της φιλοσοφίας να δώσει μια ξεκάθαρη απάντηση στα ερωτήματα που της τίθενται. Για ποιο λόγο επομένως πρέπει να υπάρχει η φιλοσοφία αφού στην καλύτερη περίπτωση μόνο ερωτήσεις μας δημιουργεί; Αυτή τη θέση υποστήριξαν στο δικαστήριο (που αργότερα ονομάστηκε ως το μεγάλο δικαστήριο της Φιλοσοφίας) όσοι εκπροσωπούσαν τους δύο γλωσσολόγους. «Ο Πολυξερόπουλος» λένε «δεν κατάφερε ποτέ να μας βρει την αντιστοιχία μεταξύ Λέξης και Κόσμου[45]»· «Πολύ περισσότερο δεν μας βρήκε τα θεμέλια εκείνα πάνω στα οποία θα μπορέσουμε να χτίσουμε την θεωρία μας. Αντιθέτως κατάφερε να μας γκρεμίσει τις περισσότερες απ' τις μισές έννοιες που χρησιμοποιούσαμε όπως, αναγκαιότητα, αναλυτικό, συνθετικό... Μέχρι και το νόημα θα διέγραφε απ' τα εργαλεία μας. Μα χωρίς αυτά πως θα κάνουμε μετάφραση; Πώς θα επικοινωνήσουν οι άνθρωποι;»

Διαβάζοντας την πρωτολογία των κατηγορούμενων, η Μαρία Δενξερωτίποτα, γνωστή φιλόσοφος, συνειδητοποίησε ότι όλοι έχουν παρεξηγήσει τόσο τον κ. Πολυξερόπουλο όσο και την ίδια τη φιλοσοφία. Για αυτό το λόγο θεώρησε χρήσιμο να παρουσιάσει τη θεωρία του Donald Davidson (ενός σχετικά άσημου φιλοσόφου) σχετικά με την απροσδιοριστία της ερμηνείας. Στο παρακάτω κείμενο παρατίθεται η πρωτολογία της κ. Μαρίας όπως αυτή παρουσιάστηκε στο δικαστήριο.

45. Αναφέρονταν στη μελέτη του W.V.O. Quine, *Word and Object* πάνω στην οποία βασίστηκε ο κ. Πολυξερόπουλος.

Απροσδιοριστία στην ερμηνεία, όχι στη μετάφραση

Ο Donald Davidson σ' αντίθεση με τον Quine μιλά για ριζική ερμηνεία και όχι μετάφραση. Το παράδειγμα του Gavagai απέδειξε ότι οι όροι δεν μπορούν να μεταφραστούν ριζικά. Εκεί ακριβώς αναπτύσσεται η απροσδιοριστία του νοήματος. Για παράδειγμα ο Quine θεωρεί ότι δεν μπορεί κάποιος να μεταφράσει τη λέξη Gavagai σε κουνέλι γιατί εξίσου πιθανά σενάρια είναι, το «φαγητό», «χωροχρονικό τμήμα λαγού», «εκεί είναι ο εχθρός», «να το ιερό μας ζώο». Η επικοινωνία, όπως αναφέραμε και σε προηγούμενη ενότητα επιτυγχάνεται σχεδόν τυχαία «απ' την ομαλότητα της συνομιλίας, την συχνή προβλεψιμότητα των προφορικών και μη προφορικών αντιδράσεων , και από την συνοχή και την αληθοφάνεια των λεγομένων του συνομιλητή»[46]. Το πρόβλημα που δημιουργείται στον Quine είναι ότι δεν μπορούμε να δεχθούμε μια εξωτερική οντότητα, το νόημα, στο οποίο θα αναφερόμαστε για να αντιστοιχίσουμε τις λέξεις διαφόρων γλωσσών γιατί αυτό θα σήμαινε ότι μια μη φυσική οντότητα έχει οντολογική προτεραιότητα. Κάτι τέτοιο ίσως θα βόλευε τον Frege,[47] όχι όμως τον φυσικαλισμό του Quine.

Ο Davidson συνειδητοποιεί το πρόβλημα που θέτει ο Quine, για αυτό θέτει την γλώσσα ως παραγωγό του νοήματος. Κατ' αυτό τον τρόπο οντολογική προτεραιότητα δεν θα έχει μια μη φυσική οντότητα (το νόημα) αλλά μια φυσική, η γλώσσα. Προσπαθεί επομένως να χτίσει μια θεωρία νοήματος η οποία να μην βασίζεται στην κλασική αντίληψη των προγόνων οι οποίοι πίστευαν στην θεωρία αντιστοιχίας (correspondence theory). «Σύμφωνα μ' αυτή μια πεποίθηση (ανακοίνωση, πρόταση, δήλωση) είναι σωστή υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει ένα γεγονός που αντιστοιχεί σ' αυτή».[48] Η πρόταση δηλαδή «Το κουνέλι είναι λευκό» είναι αληθής αν και μόνο αν[49] ανοίξω το παράθυρο και δω ότι το χιόνι έχει αυτό το χρώμα. Σύμφωνα με μια τέτοια θεώρηση ο κόσμος θα μας παραχωρούσε όλα τα απαραίτητα εμπειρικά δεδομένα για την ερμηνεία του.

Τα νοητικό πείραμα, Gavagai ήταν μια κριτική προς αυτή τη θέση καθώς αποδείκνυε περίτρανα ότι δεν υπάρχουν μοναδικές λέξεις και προτάσεις που αντιστοιχούν απόλυτα με την πραγματικότητα. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, ο Quine θα έλεγε στην περίπτωση του άσπρου κουνελιού ότι δεν ξέρουμε προς τι ακριβώς αντιστοιχεί η λέξη «κουνέλι» καθώς το ίδιο το αντικείμενο της λέξης μπορεί να μεταφραστεί με διαφορετικούς τρόπους. Ο Davidson μάλιστα αναφέρει:

«Ο Neurath έχει δίκαιο όταν απορρίπτει ως στερούμενη λογικότητας την σύγκριση προτάσεων ή πεποιθήσεων και πραγματικότητας. Κάνουμε πειράματα και παρατηρήσεις αλλά αυτό δεν αποτελεί «σύγκριση» παρά μεταφορική σημασία, διότι τα πειράματα αυτά δεν φέρουν κανένα επιστημολογικό αποτέλεσμα, εκτός από το να αποτελούν το αίτιο ώστε να επαυξάνουμε τις πεποιθήσεις μας... Αυτή η αιτιακή σχέση δεν μπορεί να είναι σχέση επιβεβαίωσης ή μη, από τη στιγμή που η αιτία δεν είναι μια απόφανση ή πεποίθηση, αλλά απλώς ένα συμβάν στον κόσμο ή στο αντιληπτικό σύστημα.»[50]

Η αντιστοιχία επομένως δεν μπορεί να γίνει με

46. Βλ. W. V. O. Quine, Pursuit of Truth, σελ. 43 καθώς και την σχετική ενότητα 4 στην ανά χείρας εργασία.
47. Ο Davidson μάλιστα αναφέρει χαρακτηριστικά για τον Frege ότι «Μια ελκυστική στρατηγική θα ήταν ν' αναποδογυρίσουμε τον Frege...» (D. Davidson, «On Saying That» στο D. Davidson & J. Hintikka (ed.), *Words and Objections,* Dordrecht: D. Reidel, 1975, σελ. 158). **48.** R. Audi (ed.), *The Cambridge Dictionary of Philosophy,* New York: Cambridge University Press, 1999, λήμμα: Truth, σελ. 930 **49.** Από δω και στο εξής για την πρόταση «αν και μόνο αν» θα χρησιμοποιούμε την λέξη «αν»
50. D. Davidson, «Εμπειρικό Περιεχόμενο» *στο Σύγχρονος Εμπειρισμός: Από τον κύκλο της Βιέννης στον Davidson,* σελ. 208.

τον κόσμο. Η πρόταση των Quine και Davidson είναι να στρέψουμε το βλέμμα μας απ' τη μελέτη του κόσμου στη μελέτη της ίδιας της γλώσσας. Μέσα σ' αυτή θα μπορέσουμε να βρούμε προτάσεις οι οποίες θα εξηγούν άλλες προτάσεις.[51] Ενώ λοιπόν το νόημα σύμφωνα με την κλασική αντίληψη βρισκόταν στον εξωτερικό κόσμο ο οποίος και ήταν η πηγή κάθε γνώσης, με τον Davidson το νόημα παράγεται στην ίδια τη γλώσσα. Κατ' αυτό τον τρόπο δεν μπορούμε να μιλήσουμε για νόημα καθ' αυτό.

Αντίστοιχα, Παλαιότερα χρειαζόμασταν ένα κριτήριο εξωτερικό προς την γλώσσα για να υποστηρίξουμε την αλήθεια της πρότασης. Τώρα το κριτήριο γίνεται εσωτερικό. Ο Davidson για να βρει αυτό το κριτήριο, χτίζει μια θεωρία αλήθειας τύπου Tarski. Σύμφωνα με τον Tarski

«μια αληθής πρόταση είναι αυτή η οποία λέει ότι η κατάσταση των πραγμάτων είναι τέτοια, και η κατάσταση είναι όντως έτσι»

Η παραπάνω θέση εκφράζεται συμβολικά ως εξής:

«x είναι αληθής πρόταση αν p»[52]

Όπου «p» είναι οποιαδήποτε πρόταση και «x» το όνομα αυτής. Κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να φτιάξουμε μια γλώσσα L στην οποία θα αντιστοιχούμε προτάσεις με άλλες προτάσεις οι οποίες υπάρχουν στην ίδια την γλώσσα. Κατ' αυτό τον τρόπο θα καλύπτεται το κριτήριο που θέσαμε νωρίτερα.

Στο παραπάνω σχήμα ωστόσο εμφανίζεται ένα παράδοξο που είναι γνωστό ως το «παράδοξο του ψεύτη». Έστω ότι έχουμε μια γλώσσα της οποίας η πρόταση L λέει: L είναι τέτοια ώστε η L δεν είναι αληθής. Τότε αν η L είναι αληθής δεν είναι και αν είναι ψευδής είναι αληθής. Αυτό σημαίνει ότι αυτή η πρόταση μπορεί να είναι και αληθείς και ψευδής και επομένως δεν μπορεί η ίδια η γλώσσα να είναι κριτήριο της αληθείας της.[53] Στο σημείο αυτό ο Tarski χρησιμοποιεί μια διαφορετική γλώσσα με στόχο να ορίσει την πρώτη γλώσσα.[54] Για αυτό διακρίνει μεταξύ γλώσσας αντικείμενο (object language) και της μεταγλώσσας (metalanguage). Η πρώτη είναι η γλώσσα για την οποία μιλάμε, η γλώσσα που θέλουμε να ορίσουμε. Στη μεταγλώσσα περιέχονται «Τα ονόματα των εκφράσεων της πρώτης γλώσσας καθώς και οι σχέσης που αναπτύσσονται ανάμεσα σ' αυτές»[55] Κατ' αυτό τον τρόπο στη μεταγλώσσα περιέχεται και η αντικείμενο γλώσσα ως μέρος της. Συνοπτικά, στην αντικείμενο γλώσσα υπάρχει μόνο η εκφορά των λέξεων και των προτάσεων μιας γλώσσας ενώ στη μεταγλώσσα ανήκουν οι δομικές περιγραφές, οι νόμοι κριτηρίων, οι εκφράσεις της γλώσσας (αντικείμενο), λογικές δομικές διακρίσεις[56] ήτοι όλες οι διαδικασίες που συνδέουν προτάσεις και λέξης της γλώσσας αντικείμενο.

Τον Davidson δεν ενδιαφέρει να ορίσει την αλήθεια αλλά αντίθετα να βρει τις συνθήκες υπό τις οποίες οι προτάσεις μιας γλώσσας είναι αληθείας.[57] Για αυτό το λόγο παίρνει την συνθήκη «Τ»[58] απ' τον Tarski. «Το εντυπωσιακό πράγμα με της Τ-προτάσεις είναι ότι οποιοδήποτε μηχανισμό και αν λειτουργήσεις για να τις παράξεις, και οποιαδήποτε οντολογικούς

51. Ο.π., σελ. 208. **52.** A. Tarski, «The Concept of Truth in Formalized Languages» στο *Logic, Semantics, Metamathematics,* Oxford: Oxford University Press, 1936, σελ. 155-6 **53.** Ό.π., σελ. 162 **54.** T. Parent, «Tarski, "The Semantic Conception of Truth..."» URL= http://www.unc.edu/~tparent/Tarski-Davidson.pdf **55.** A. Tarski, ό.π., σελ. 167 **56.** Ό.π., σελ. 166 **57.** H.-J. Glock, *What is Analytic Philosophy,* New York: Cambridge University Press, 2008, σελ. 53 **58.** «Συνθήκη Τ. Ένας τυπικά σωστός ορισμός του συμβόλου «Tr» (όπου Tr = το σύνολο όλων των αληθών προτάσεων), ο οποίος δραστηριοποιείται στη μεταγλώσσα, θα ονομάζεται επαρκής ορισμός της αλήθειας αν εκπληρώνει τις ακόλουθες συνθήκες: (α) όλες οι προτάσεις που δίνονται απ' την έκφραση «x∈Tr αν p» υποκαθιστώντας για το σύμβολο «x» ένα δομικό-περιγραφικό όνομα κάθε πρότασης της γλώσσας που εξετάζεται και για το σύμβολο «p» την έκφραση που συγκροτεί την μετάφραση της πρότασης στη μεταγλώσσα· (β) την πρόταση «για κάθε x, αν x∈ Tr τότε x∈ S» (μ' άλλα λόγια «Tr⊂S») (όπου S = όλες οι προτάσεις)» A. Tarski, ό.π., σελ. 187-8

τροχούς και αν γύρεις, στο τέλος μια Τ-πρόταση δηλώνει τις συνθήκες αληθείας της πρότασης χρησιμοποιώντας πόρους όχι λιγότερους απ' αυτούς της ίδιας της πρότασης».[59]

Κατ' αυτό τον τρόπο η πρόταση «Το κουνέλι είναι άσπρο» είναι αληθές ανν το κουνέλι είναι άσπρο.[60] Οι συνθήκες αλήθειας της πρότασης εμφανίζονται στη μεταγλώσσα η οποία όπως προείπαμε εκφράζει τη δομή και τις συνθήκες ύπαρξης μιας θεωρίας. Κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να ορίσουμε διαφορετικές γλώσσες οι οποίες θα περιέχουν μέσα διάφορες οντότητες. Το νόημά τους ωστόσο θα αναπτύσσεται μόνο στη σχέση που θα έχουν αυτές οι οντότητες στη μεταγλώσσα της γλώσσας αντικείμενο που θα επιλέξουμε. Η μεταγλώσσα χρησιμοποιείται απ' τον ερμηνευτεί με στόχο να αποκαλυφθεί η δομή της θεωρίας της γλώσσας αντικείμενο.[61] Για αυτό το λόγο θα μπορούσαμε «να αντιμετωπίζουμε τις προτάσεις ως οχήματα της αλήθειας».[62] Αυτό κάνει το σύστημα σχετικιστικό,[63] καθώς η αλήθεια αναπτύσσεται μόνο μέσα στο σχετικό σύστημα (τη γλώσσα) που επιλέγουμε αλλά και κατασκευασιοκρατικό επειδή «η θεωρία παράγει ένα θεώρημα που παράγει το νόημα της πρότασης».[64] Κάτι τέτοιο ωστόσο δεν ακυρώνει την εσωτερική αντικειμενικότητα του συστήματος το οποίο διέπεται από κανόνες, νόμους, αλήθεια, ψέματα, αντίφασεις κ.ο.κ. Η διαφορά είναι ότι «Εκτός και αν η αρχέτυπη πρόταση δεν αναφέρει πιθανούς κόσμους, εντασιακές οντότητες, ιδιότητες, ή δηλώσεις, η συνθήκη της αληθείας της δεν τους αναφέρει επίσης».[65]

59. D. Davidson (1973), «Radical Interpretation» στο *Inquiries into Truth and Interpretation,* New York: Oxford University Press, 1984, σελ. 132 **60.** Βλ. το αντίστοιχο παράδειγμα «Ο Σωκράτης είναι άνθρωπος» στο Ι. Πατέλη, *Νόημα και Πράξη,* Αθήνα: Εξάντας, 1991, σελ. 62 **61.** D. Davidson, ό.π., σελ. 130 **62.** Ό.π., σελ. 131

63. Ο ίδιος λέει συγκεκριμένα για τον σχετικισμό «Ο εννοιολογικός σχετικισμός είναι ένα μεθυστικό και εξωτικό δόγμα, ή θα ήταν τέτοιο, εάν μπορούσαμε να το καταστήσουμε λογικό. Το πρόβλημα είναι, όπως συμβαίνει τόσο συχνά άλλωστε στη φιλοσοφία, ότι είναι δύσκολο να βελτιώσουμε τη λογικότητα του διατηρώντας τονενθουσιασμό. Αυτό υποστηρί[ζ]ω εγώ εν πάση περιπτώσει» (D. Davidson, «Για την ιδέα ενός καθαυτό εννοιολογικού σχήματος» στο *Σύγχρονος Εμπειρισμός,* σελ. 157

64. J.-H. Glock, ό.π., σελ. 52

65. D. Davidson, «Radical Interpretation» στο *Inquiries into Truth and Interpretation,* σελ. 132

Η κοινωνικότητα του νοήματος

Αφού εξετάσαμε πώς η αλήθεια παράγεται μέσα σε διάφορα γλωσσικά συστήματα είναι καιρός να δούμε γιατί καταλήγουμε στη ριζική ερμηνεία. Τραβώντας τη θεωρία στα άκρα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο κάθε άνθρωπος «χτίζει» το δικό του γλωσσικό σύστημα, την ατομική του γλώσσα. Κατ' αυτό τον τρόπο κάθε πρόταση που θα εκφέρει ο καθ' ένας από εμάς, αφού θα ανήκει σε διαφορετικό σύστημα θα έχει και διαφορετικό νόημα για τον καθένα. Άρα η κάθε μετάφραση της πρότασης του ανθρώπου Α σε πρόταση του ανθρώπου Β θα είναι ριζικά διαφορετική. Και για να μην ξεχνούμε και την κατηγορία που έχουν προσάψει στον κ. Πολυξερόπουλο, και στις δύο μεταφράσεις της γλώσσας «Jungle» θα υπάρχει απροσδιοριστία ως προς τη μετάφραση. Επομένως και τα δύο εγχειρίδια (Τζάκ και Τζάκι Τσαν) είναι ισοδύναμα.

Κάτι τέτοιο ωστόσο δεν είναι σωστό. Μεταξύ δύο γλωσσών π.χ. της αγγλικής και της ελληνικής, προϋποτίθεται κάτι κοινό χωρίς το οποίο αυτές οι δύο δεν θα ήταν γλώσσες. Όσο πιο ξένη είναι μια γλώσσα σ' εμάς τόσο λιγότερο αντιμετωπίζεται και ως γλώσσα. Για παράδειγμα θα μπορούσαμε να πάρουμε την «αγγλική γλώσσα», την «ελληνική γλώσσα», «γλώσσα των θηλαστικών», «την γλώσσα των φυτών», «την γλώσσα της φύσης» και να τις συγκρίνουμε. Αμέσως συλλαμβάνουμε ότι η πρώτη με την δεύτερη είναι εύκολα ερμηνεύσιμες. Όσο δε πηγαίνουμε προς «την γλώσσα της φύσης» τόσο πιο παράλογη (και μάλλον μεταφορική) γίνεται η ίδια η έννοια της γλώσσας.[66] Άρα εξ ορισμού η μετάφραση σε από γλώσσα σε γλώσσα δεν μπορεί να είναι ριζικά ασύμμετρη. Μπορεί ωστόσο να είναι ριζικά ασύμμετρη η ερμηνεία.

Η «επιτυχία» της ριζικής ερμηνείας ορίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος απ' αυτό που ονομάζει ο Davidson αρχή της χάριτος.[67] Η αρχή αυτή (η οποία είναι μάλιστα γνωστή και ως αρχή της κοινότητας των πεποιθήσεων) δεσμεύει τον ερμηνευτή να αποδώσει στο δρώντα όσο το δυνατόν περισσότερες από τις δικές του πεποιθήσεις.[68] Σύμφωνα μ' αυτή την αρχή ο ερμηνευτής ξεφεύγει απ' την απλή ερμηνεία της γλώσσας και εξετάζει και την ίδια τη συμπεριφορά, ήτοι τις πράξεις του ανθρώπου.[69] Η πράξη των ανθρώπων δεν μπορεί να ερμηνευτεί με συμπεριφοριστικούς όρους.[70] Αν κάτι τέτοιο συνέβαινε θα αναφερόμαστε σε φυσικούς νόμους απ' τους οποίους εκλείπει το δίπολο έλλογο/παράλογο. Η δυνατότητα ωστόσο του λάθους που εμπεριέχεται στα γλωσσικά συστήματα είναι αυτή που δίνει νόημα στην λογικότητα και στην πεποίθηση.[71] Πράξεις τις οποίες θεωρούμε σωστές είναι κατ' ουσία πράξεις που είναι αποδεκτές μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο.

Ήδη απ' τον Quine η κοινότητα είναι αυτή που πιέζει τα μέλη της να έχουν κοινή γλώσσα και ίδιο νόημα για ίδιους ήχους.[72] Για τον Quine όμως το ζήτημα είναι αποκλειστικά η γλώσσα. Ο

66. Ο Davidson φέρνει ως παράδειγμα την κρόνεια και την πλουτώνεια γλώσσα που μεταξύ τους είναι μεταφράσιμες ωστόσο δεν είναι μεταφράσιμες στην αγγλική. «Σε αυτές τις απόμακρες γλώσσες θα αντιστοιχούσε ένα σύστημα εννοιών εντελώς ξένο σε εμάς» (Ό.π., «Για την ιδέα ενός καθαυτό εννοιολογικού σχήματος» στο *Σύγχρονος Εμπειρισμός,* σελ. 161) **67.** Μ ανωλακάκη «Για την ενοποιημένη θεωρία νοήματος και δράσης του Davidson», στο *Νεύσις 11,* 2002, σελ. 119 **68.** Ι. Πατέλη, ό.π., σελ. 82 **69.** Ό.π., σελ. 67 **70.** «Έννοιες όπως αυτές του νοήματος και της πεποίθησης είναι, κατά ένα θεμελιώδη τρόπο, μη αναγώγιμες σε φυσικαλιστικές, νευρολογικές, ή ακόμα και συμπεριφοριστικές έννοιες.» (D. Davidson, «Belief and the Basis of Meaning» στο *Inquiries into Truth and Interpretation,* σελ. 154) **71.** Ό.π., «Thought and Talk» στο *Inquiries into Truth and Interpretation,* σελ. 168 **72.** Ι. Πατέλη, ό.π., σελ. 39-40

Davidson απ' την άλλη πλευρά βάζοντας μέσα στην ερμηνεία τις πράξεις αλλάζει και την ίδια του την θεωρία. Τα μέλη μιας κοινότητας επικοινωνούν τις απόψεις τους και κατασκευάζουν το νόημα αυτών ερμηνεύοντας ο ένας το νόημα των απόψεων του άλλου.[73] Θεωρώ ότι σ' αυτό το σημείο δεν θα μπορούσαν να κατανοηθούν οι προτάσεις/επιθυμίες των ανθρώπων αν στερούνταν τις πράξεις στις οποίες τελικά αναφέρονται. Αυτό δηλαδή που εγγυάται μεγαλύτερη «επιτυχία» στην ερμηνεία είναι η ταύτιση κοινών επιθυμιών στο βαθμό που αντανακλούν κοινές πεποιθήσεις για πράξεις.

Για τον ίδιο τον Davidson η ερμηνεία μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την κατανόηση των πεποιθήσεων.

«Δεν είναι λογικό να υποθέσουμε ότι μπορούμε να ερμηνεύσουμε τη λεκτική συμπεριφορά χωρίς λεπτομερή πληροφόρηση σχετικά με τις πεποιθήσεις και προθέσεις, ούτε είναι λογικό να φανταζόμαστε ότι μπορούμε να δικαιολογήσουμε την απόδοση προτιμήσεων μεταξύ περίπλοκων επιλογών εκτός και αν μπορούμε να ερμηνεύσουμε την λεκτική συμπεριφορά.»[74]

Καταλήγουμε επομένως σ' ένα κριτήριο βάση του οποίου θα μπορούμε να ελέγξουμε τις θεωρίες μας. Το κριτήριο είναι η συνέπεια που θα έχουν οι προτάσεις της θεωρίας μας μέσα στο ίδιο το σύστημα το οποίο και επιλέγουμε. Κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να ελέγξουμε τα δύο λεξικά των Τζάκι και Τζάκ και να καταλήξουμε σ' αυτό που θα έχει την μεγαλύτερη ερμηνευσιμότητα τόσο ως προς το εσωτερικό αυτών όσο και ως προς τη μεταξύ των δύο λεξικών ερμηνεία.

Αυτό το οποίο όμως οφείλουμε να έχουμε πάντα στο νου μας είναι το για ποιες λέξεις, προτάσεις, γλωσσικά συστήματα μιλάμε. Αυτό διότι μέσα σε διαφορετικά συστήματα οι ίδιες λέξεις αλλάζουν το νόημά τους. Έτσι πριν καταδικάζαμε τον κ. Πολυξερόπουλο σε φόνο (και μαζί και την ίδια τη φιλοσοφία) θα έπρεπε να έχουμε στο μυαλό μας το απόσπασμα του Davidson:

«Πόσο ξεκάθαρο είναι σ' εμάς ότι οι αρχαίοι πίστευαν ότι οι γη ήταν επίπεδη; Αυτή η γη; Λοιπόν, αυτή η γη μας είναι μέρας του ηλιακού συστήματος, ενός συστήματος μερικώς αναγνωρισμένου απ' το γεγονός ότι είναι ένα συνονθύλευμα από μεγάλα, κρύα, συμπαγή σώματα που κάνουν κύκλους γύρω από ένα πολύ μεγάλο, καυτό αστέρι. Αν κάποιος δεν πιστεύει τίποτα απ' αυτά για την γη, είναι σίγουρο ότι είναι η γη αυτή για την οποία μιλάει;»[75]

73. R. D. Winfield, «Beyond the Sociality of Reason: From Davidson to Hegel» στο *The Philosophical Forum,* τχ. 37, No. 1, Άνοιξη 2007, σελ. 11

74. D. Davidson, «Belief and the Basis of Meaning» στο *Inquiries into Truth and Interpretation,* σελ. 147

75. Ό.π., σελ. 168

Ασυμμετρία του νοήματος

Τουρνικιώτης, Γιάννης

Το 1982 ο Thomas S. Kuhn, σε ένα συμπόσιο που έλαβε χώρα στο πλαίσιο των συναντήσεων της Εταιρείας Φιλοσοφίας της Επιστήμης, παρουσίασε την εισήγηση του με τίτλο: Συμμετρότητα, Συγκρισιμότητα, Επικοινωνησιμότητα (Commensurability, Comparability, Communicability[76]). Σε αυτή την εισήγηση, συζητάει για τα προβλήματα που τον οδήγησαν στην συγγραφή της Δομής των Επιστημονικών Επαναστάσεων το 1962, καθώς και την υιοθέτηση του μαθηματικού όρου της Ασυμμετρίας[77] από εκείνον και τον Paul Feyerabend. Παράλληλα, συζητάει την κριτική που δέχθηκε ως προς τη θέση του αυτή, σε συνάρτηση με την εξέλιξη των θεωριών νοήματος.

Μιλώντας λοιπόν για την έννοια της ασυμμετρίας, ο Kuhn αναφέρει πως στόχος του υπήρξε να περιγράψει τη σχέση μεταξύ επιτυχημένων επιστημονικών θεωριών, όταν αυτός και ο Feyerabend επεδίωξαν να ερμηνεύσουν επιστημονικά κείμενα. Παρ' ότι όμως και οι δυο ισχυρίζονται πως είναι αδύνατο να ορίσει ή να κατανοήσει κανείς τους όρους μιας θεωρίας βάσει μιας άλλης, ο Kuhn ισχυρίζεται πως ναι μεν υπάρχει ασυμμετρία στη γλώσσα όπως προτείνει και ο Feyerabend, αλλά πως για εκείνον παρουσιάζεται και «στο επίπεδο των μεθόδων του φάσματος των προβλημάτων , των κριτηρίων λύσης που υιοθετεί κάθε ώριμη επιστημονική κοινότητα σε κάθε χρονική περίοδο»[78]. Για τον Feyerabend από την άλλη, «δεν είναι δυνατό ούτε να ορίσεις τους πρωταρχικούς όρους Τ' στη βάση πρωταρχικών όρων Τ, ούτε να θεμελιώσεις σωστούς κανόνες αντιστοίχισης με την εμπειρία που να εμπλέκουν και τους δυο αυτούς όρους»[79]. Με λίγα λόγια, η έννοια της ασυμμετρίας που μοιράζονται καταδεικνύει πως το νόημα επιστημονικών όρων και αντιλήψεων αλλάζει ανάλογα με τις αλλαγές που υφίσταται η θεωρία μέσα στην οποία εντάσσονται. Συνεπώς, πως αν προκύψουν αλλαγές σε μια θεωρία τότε είναι αδύνατο να παραμείνει το νόημα αμετάβλητο και άρα πως δεν είναι δυνατός ο καθορισμός του και η διάρκεια του έπειτα από αντιστοίχιση μεταξύ των λεξιλογίων των δυο θεωριών, της παλαιάς και της καινούργιας.

Φυσικά αυτή η έννοια της ασυμμετρίας δεν θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητη σε μια εποχή όπου το νόημα κυριαρχεί στις επιστημονικές θεωρίες. Έτσι, ένα χρόνο πριν από αυτή την ομιλία, το 1981, ο Hilary Putnam[80] επιτίθεται στον ακραίο σχετικιστή Kuhn και τον Foucauldian Feyerabend, θεωρώντας πως οι θεωρίες τους είναι προβληματικές και πως δεν δέχεται την άποψη ότι η επιστήμη μπορεί να είναι απάτη,

76. Thomas Kuhn, «Commensurability, Comparability, Communicability» (1982) στο *The Road since Structure,* London & Chicago: The University of Chicago Press, 2000. **77.** Thomas Kuhn, Η δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων (1962), μτφρ. Β. Κάλφας , Γ. Γεωργακόπουλος, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα, 1981, σελ. 180. Paul Feyerabend, *Scientific Exaplanation, Space and Time,* ed. H. Feigl and G. Maxwell, Minnesota Studies in the Philosophy of Science, vol. 3, Minneapolis: Minnesota University Press, 1962, σελ. 56. **78.** Thomas Kuhn, *Η δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (1962), σελ. 180. **79.** Paul Feyerabend, *Scientific Exaplanation, Space and Time*, σελ. 59. **80.** Hilary Putnam, *Reason, Truth and History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, σελ. 113-114. **81.** Donald Davidson, «Για την ιδέα ενός καθαυτό εννοιολογικού σχήματος» (1974), *στο Σύγχρονός Εμπειρισμός: Από τον Κύκλο της Βιέννης στον Davidson,* επιμ. Γιώργος Ρουσόπουλος, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008, σελ. 157-175.

ή ότι στην επιστήμη δεν υπάρχει ορθολογική τεκμηρίωση, ή ότι το νόημα των προτάσεων αμφισβητείται μαζί με όλα τα προηγούμενα. Οπότε, προκειμένου να αντικρούσει αυτές τις απόψεις, επιστρατεύεται δυο κριτικές[81] που προϋπήρχαν. Σύμφωνα με την πρώτη, εφόσον δυο θεωρίες είναι μεταξύ τους ασύμμετρες, θα πρέπει να διατυπώνονται σε δυο διαφορετικές και μη μεταφράσιμες μεταξύ τους γλώσσες. Εάν είναι έτσι, τότε δεν είναι δυνατή η διατύπωση των δυο σε μια μόνο κοινή γλώσσα και άρα δεν καθίσταται δυνατή ούτε η σύγκριση μεταξύ τους, ούτε η χρήση επιχειρημάτων από τον κόσμο της εμπειρίας που να σχετίζονται με την προτίμηση της μιας έναντι της άλλης. Ισχυρίζεται δηλαδή, πως μια συζήτηση περί διαφορών και συγκρίσεων προϋποθέτει πως υπάρχει ένα κοινό έδαφος μεταξύ των θεωριών, πράγμα που η ίδια η ασυμμετρία απορρίπτει. Η δεύτερη κριτική που ασκείται, στηρίζεται πάλι σε μια αδυναμία μετάφρασης, αλλά αυτή τη φορά της μετάφρασης μιας παλαιάς γλώσσας και ορολογίας σε μια νέα, σύγχρονη γλώσσα. Το γεγονός αυτό, φανερώνεται μέσα από την προσπάθεια, των Kuhn και Feyerabend, να ανασυγκροτήσουν τις περασμένες θεωρίες (Newton, Galileo, κ.α.) έχοντας ως αφετηριακό σημείο τη δική τους ομιλούσα επιστημονική ή καθημερινή γλώσσα. Σε αυτές τις δυο κριτικές, καλείται λοιπόν να απαντήσει ο Kuhn προκειμένου να αντιμετωπίσει το κρίσιμο ερώτημα; Τι σημαίνει μια λέξη; Είναι μεταφράσιμη μια λέξη σε μια άλλη; Είναι μεταφράσιμη μια θεωρία σε μια άλλη; Μπορεί να υπάρξει αντιστοίχηση μεταξύ δυο λεξιλογίων ή λεξικών; Τι σχέση έχουν μεταξύ τους οι πολιτισμοί που μιλούν τις δυο γλώσσες;

Τοπική Ασυμμετρία |

Η ασυμμετρία είναι μια έννοια που δανείστηκε ο Kuhn από το χώρο των μαθηματικών της αρχαιότητας. Σύμφωνα με την πρώτη αυτή διατύπωση, η υποτείνουσα ενός ορθογώνιου ισοσκελούς τριγώνου είναι ασύμμετρη της πλευράς της, ή η περίμετρος ενός κύκλου είναι ασύμμετρη με την ακτίνα του, καθώς δεν υπάρχει κοινή μονάδα μέτρησης που να διαιρεί το κάθε ευθύγραμμο τμήμα ακέραιο αριθμό φορών. Συνεπώς λέει ο Kuhn δεν υπάρχει κοινό μέτρο, γεγονός όμως που δεν καθιστά τη σύγκριση αδύνατη. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι συγκρίνονται, κατά προσέγγιση, μεγέθη ασυμμετρίας. Επομένως, αυτό που ισχυρίζεται είναι πως η ασυμμετρία έχει μια μεταφορική χρήση στην επιστημονική θεωρία και αναφέρεται στη γλώσσα, ότι δηλαδή, δεν υπάρχει κοινό μέτρο σημαίνει δεν υπάρχει κοινή γλώσσα. Δεν υπάρχει δηλαδή μια κοινή, ουδέτερη γλώσσα στην οποία μπορούν να συλληφθούν, να μεταφραστούν δυο διαφορετικές γλώσσες χωρίς απώλειες. «Όμως, οι περισσότεροι κοινοί όροι στις δυο θεωρίες λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο, τα νοήματα τους, όποια και είναι αυτά, διατηρούνται, η μετάφραση είναι απλά ομόφωνη. Μόνο σε μια μικρή υποκατηγορία όρων (συνήθως καθορίζονται εσωτερικά) και των προτάσεων που τους ενέχουν παρουσιάζονται προβλήματα μετάφρασης.»[82] Πρόκειται δηλαδή για μια μετριοπαθή όπως λέει περίπτωση ασυμμετρίας, την Τοπική Ασυμμετρία, σύμφωνα με την οποία διατηρούνται όροι οι οποίοι δεν εξαρτώνται από την θεωρία και χρησιμοποιούνται και στις δυο θεωρίες, οπότε πως υπάρχει περιθώριο για μια συζήτηση διαφορών και ομοιοτήτων. Με λίγα λόγια, ο Kuhn ισχυρίζεται πως λόγω της ύπαρξης τοπικής ασυμμετρίας, είναι δυνατή η ύπαρξη ενός κοινού εδάφους, προκειμένου να εξερευνηθεί το νόημα ασύμμετρων όρων. Το πρόβλημα όμως που παρουσιάζεται στο σημείο αυτό είναι το εξής, πως είναι δυνατόν να υπάρχει τοπική ασυμμετρία αφού το νόημα είναι έρμαιο του ιστορικού χρόνου και άρα οι μεταβολές του νοήματος ενός όρου συνοδεύουν κάθε νέα χρήση του; «Μοιάζει αδύνατο να μην επηρεάζονται τα νοήματα όταν μεταφέρονται όροι από μια παλαιότερη σε μια νεότερη θεωρία.»[83]

Αν και ισχυρίζεται λοιπόν ο Kuhn πως η τοπική ασυμμετρία είναι η απάντηση στην κριτική που δέχθηκε, ανακύπτει το ζήτημα πως οι ιστορικοί και οι ανθρωπολόγοι μπορούν να ανακατασκευάσουν ή να ερμηνεύσουν μια παλιότερη θεωρία, συμπεριλαμβανομένων και των ασύμμετρων όρων, μαζί με τις χρήσεις και τις λειτουργίες τους; Δικαίως όμως τίθεται το ζήτημα κατά τους Davidson, Putnam και Kitcher,[84] καθώς θεωρούν την τοπική ασυμμετρία ασύμβατη της ερμηνείας των ιστορικών, την οποία περιγράφουν ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας και μιας μεθόδου μετάφρασης.

82. Kuhn, Thomas, «Commensurability, Comparability, Communicability» (1982), σελ. 36.
83. ό.π., σελ. 36.
84. Kitcher, Philip, «Theories, Theorists and Theoretical Change» στο *The Philosophical Review 87,* USA: Duke University Press, 1978.

Μετάφραση ή Ερμηνεία;

Ο Kuhn λοιπόν αντλεί ένα επιχείρημα από την εξίσωση των εννοιών μετάφραση και ερμηνεία, την οποία αποδίδει στον Quine και την οποία θεωρεί λάθος. Αυτό συμβαίνει διότι για εκείνον η πραγματική μετάφραση περιλαμβάνει συχνά αν όχι πάντα έναν ερμηνευτικό παράγοντα. Άρα, πως θα οφείλαμε να την αντιλαμβανόμαστε ως μια διαδικασία δυο βημάτων, τα οποία όμως στη σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία έχουν θυσιαστεί στο βωμό της πραγματικής μετάφρασης. «Η μετάφραση είναι μια διαδικασία που πραγματοποιείται από κάποιον που γνωρίζει δυο γλώσσες. Ο μεταφραστής αντιμετωπίζει ένα κείμενο, προφορικό ή γραπτό, σε μια από τις δυο γλώσσες, από το οποίο συστηματικά αντικαθιστά λέξεις ή σειρές λέξεων με λέξεις ή σειρές λέξεων της άλλης γλώσσας προκειμένου να αναπαράγει το ίδιο κείμενο στην άλλη γλώσσα.»[85] Με λίγα λόγια, ο σκοπός του μετάφραση είναι να διατηρήσει το νόημα, να διατηρήσει τα αντικείμενα αναφοράς των λέξεων ή των προτάσεων της υπό μετάφραση γλώσσας, να διατηρήσει δηλαδή την ίδια ιστορία. Ιδιαίτερη έμφαση απαιτούν δυο σημεία στη διαδικασία της μετάφρασης, όπου και τα δυο προκύπτουν άμεσα από το εγχειρίδιο μετάφρασης του Quine. Το πρώτο σημείο είναι ότι μετάφραση μπορεί να συμβεί μόνον εφόσον προϋπάρχουν οι δυο γλώσσες και οι λέξεις ή φράσεις τους έχουν καθορισμένα νοήματα, τα οποία δεν αλλάζουν κατά τη διαδικασία της μετάφρασης. Το δεύτερο σημείο είναι πως η μετάφραση περιλαμβάνει λέξεις ή φράσεις προς αντικατάσταση από λέξεις ή φράσεις της άλλης χωρίς να χρειάζεται μια ένα – προς – ένα αντιστοίχιση μεταξύ των δυο και χωρίς να χρειάζεται η μεσολάβηση λεξικών ή εγχειριδίων μετάφρασης. Στην περίπτωση βέβαια που χρειαστούν βοηθήματα, καλό θα ήταν να αναρωτηθεί ο μεταφραστής γιατί τα χρειάζεται.

Σε αντίθεση λοιπόν με τον δίγλωσσο μεταφραστή, ο ερμηνευτής κατέχει μια μόνο γλώσσα. Το κείμενο το οποίο μελετάει συνίσταται, είτε μερικώς ή και ολόκληρο, σε ακατανόητους ήχους και επιγραφές. Ο ριζικός μεταφραστής του Quine είναι στην πραγματικότητα ένας ερμηνευτής και το «Γκαβαγκάι» είναι το ακατανόητο υλικό στο οποίο στηρίζεται για να ερμηνεύσει τον Χάλκ. Παρατηρώντας τη συμπεριφορά και τις συνθήκες που περιβάλλουν την παραγωγή του κειμένου, την ίδια ώρα που υποθέτουμε ότι το νόημα καθίσταται φανερό μέσα από τα λεκτικά ενεργήματα, ο ερμηνευτής αναζητεί το νόημα και άρα τον τρόπο να κατανοήσει τους ήχους και τις επιγραφές. Το γεγονός όμως ότι ο ερμηνευτής ή ο Τζάκ κατάφερε να κατανοήσει τη διάλεκτο «jungle», δεν σημαίνει ότι τη μετέφρασε, σημαίνει απλώς ότι έμαθε μια νέα γλώσσα.

Φυσικά θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως αυτό είναι ένα καλό βήμα για να επιδιώξει ο ερμηνευτής τη μετάφραση. Άλλωστε και ο Quine[86] προτείνει στον ριζικό μεταφραστή του - ο οποίος κατά προτίμηση να προέρχεται από μια μη ομιλούσα κοινότητα που να μην γνωρίζει

85. Kuhn, Thomas, «Commensurability, Comparability, Communicability» (1982), σελ. 38.
86. Quine, *Word and Object* (1962), σελ. 47.

από κουνέλια και να μην κατέχει μια λέξη που να αναφέρεται σε αυτά - να υιοθετήσει μια επώδυνη διαδικασία προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς του, δηλαδή να μάθει τη «Jungle» όπως θα την μάθαινε ένα βρέφος,[87] ως εναλλακτικό τρόπο της κανονικής οδού, προκειμένου να καταλήξει πάλι στο εγχειρίδιο μετάφρασης. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Τζάκ μπορεί απλά να μάθει τον όρο «Γκαβαγκάι» και να τον χρησιμοποιήσει όπως οι «Jungleans», ακόμα και όταν μιλάει τη γλώσσα του. Βέβαια, αυτό δεν καταδεικνύει μετάφραση, επομένως αυτό που μπορεί να επιδιώξει είναι μια περιγραφή του νοήματος της λέξης αυτής, «είναι τριχωτά, έχουν μεγάλα αυτιά, φουντωτές ουρές... πλάσματα». Ορισμένοι ενίστανται σε περιγραφικού τύπου μεταφράσεις, διότι τις θεωρούν υπερβολικά μακροσκελείς για να τις θεωρήσουν επιτυχημένες, παρ' ότι σε αυτές τις περιπτώσεις δεν τίθεται ζήτημα ασυμμετρίας, καθώς με την πρακτική μπορούν εύκολα να ανιχνευθούν τα αντικείμενα αναφοράς. Μεγαλύτερο όμως πρόβλημα για τον Kuhn αποτελεί ότι, ναι μεν ο Τζάκ έμαθε να αναγνωρίζει και να κατανοεί το «Γκαβαγκάι» και διαφορετικές περιστάσεις στις οποίες παρουσιάζεται, αλλά ότι όλα αυτά πιθανό να είναι άγνωστα για ομιλητές της αγγλικής γλώσσας και άρα να μην είναι δυνατή ούτε μια περιγραφικού τύπου ορολογία ή μετάφραση. Είναι πιθανό δηλαδή, ο τρόπος με τον οποίο δομούν οι Jungleans τη φύση να διαφέρει ριζικά από τον τρόπο που το κάνουν οι άγγλοι ομιλητές και άρα πως η λέξη «Γκαβαγκάι» παραμένει ένας αυστηρά τοπικός όρος, μη μεταφράσιμος στα αγγλικά.

Για τον Kuhn, η κατανόηση των εκάστοτε συνθηκών ως προϋπόθεση για την κατανόηση επιστημονικών κειμένων μιας άλλης εποχής, αποτελεί μια συνηθισμένη πρακτική στο χώρο της ιστορίας της επιστήμης. Παρ' όλα αυτά, είναι μια θέση που λειτούργησε ως προμαχώνας της κριτικής του Philip Kitcher[88] ενάντια στην ασυμμετρία. Αρχικά, ο Kuhn και ο Kitcher συμφωνούν ότι η σύγχρονη γλώσσα μπορεί να χρησιμεύσει για την κατανόηση των αντικειμένων αναφοράς όρων ή εκφράσεων μιας άλλης εποχής, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι οι όροι και οι εκφράσεις αυτές αναφέρονται σε κάτι. Όπως ακριβώς συμβαίνει και με την περίπτωση του «Γκαβαγκάι» και του Χάλκ που δείχνει το κουνέλι, από την οποία οι ιστορικοί ή οι ερευνητές αναμένουν τα απαραίτητα στοιχεία από την εμπειρία, έτσι ώστε με καταδεικτικό τρόπο να ερμηνεύσουν προβληματικές εκφράσεις στα κείμενα που μελετούν. Στο σημείο αυτό είναι που διαφωνούν, διότι ο Kitcher ισχυρίζεται πως αυτή η διαδικασία αποτελεί μετάφραση και ως τέτοια την αντιπροτείνει στην ασυμμετρία, της οποίας το τέλος εισηγείται. Όμως, τι συμβαίνει με ουσίες ή έννοιες που δεν επιδέχονται καταδεικτικού καθορισμού, που δεν έχουν αντικείμενο αναφοράς; Σύμφωνα με αυτόν, πρέπει να αφήσουμε κενό. Αν είναι έτσι όμως, κανένα επιστημονικό κείμενο δεν θα μπορούσε να μεταφραστεί και άρα δεν θα διέφερε σε τίποτα από ένα έργο φαντασίας, το οποίο δεν επιδέχεται αληθοτιμής. Προέκταση αυτού είναι η χρήση όρων από τον Kitcher,

87. Δηλαδή, δείχνοντας σε ένα βρέφος την εικόνα ενός σκύλου με τη συνοδεία της λέξης «σκύλος», επιδιώκεις να εκπαιδεύσεις το βρέφος να συνδυάζει υποσυνείδητα τα δυο αυτά στοιχεία, το λεκτικό ενέργημα

88. Kitcher, Philip, «Theories, Theorists and Theoretical Change», σελ. 531-536.

οι οποίοι επιβεβαιώνουν τις πεποιθήσεις του για την εκάστοτε εποχή που μελετάει, καθώς εντάσσοντας εκφράσεις ή λέξεις όπως το «φλογιστό» ή το «Γκαβαγκάι» σε διαφορετικά συστήματα αναφοράς ή διαφορετικές περιστάσεις, τους προσδίδει διαφορετικό νόημα. Και στα δυο αυτά σημεία, ο Kuhn θεωρεί πως η μετάφραση δεν είναι επιτυχημένη. Υπάρχουν λέξεις που έχουν εξαφανιστεί πλήρως από το λεξιλόγιο της επιστήμης, όπως το «φλογιστό», άλλες που το νόημα τους δεν συνάδει πλέον με την επιστημονική πρακτική, όπως η «αρχή», ενώ άλλες όπως το «στοιχείο» εξακολουθούν να υπάρχουν διατηρώντας ορισμένες από τις λειτουργίες που είχαν παλαιότερα ομώνυμα τους. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και αν ορισμένοι από αυτούς τους όρους έχουν πάψει να υπάρχουν ή να χρησιμοποιούνται, είναι αναγκαία η συνύπαρξη τους - καθώς αποτελούν αλληλένδετους κρίκους και άρα πρέπει να μαθαίνονται ταυτόχρονα - όταν πρόκειται να περιγραφεί η εσωτερική σχέση που καταδεικνύεται μέσα από μια θεωρία του «φλογιστού». Συνεπώς, όταν επιδιώκεται μια χρήση των όρων αυτών σε ένα κείμενο που αξιοποιεί μέρη ή έννοιες της σύγχρονης θεωρίας και γλώσσας, ελλοχεύει ο κίνδυνος μιας παρερμηνείας της παρελθούσας θεωρίας και της υποκατάστασης της από την άποψη του εισηγητή. Μόνο μέσα από μια κοινή και συνολική υιοθέτηση όρων και νοημάτων μπορεί να καταστεί φανερή η περασμένη θεωρία, η ατομική πρωτοβουλία και οι επιστημονικές πρακτικές και κατά συνέπεια να καταστεί φανερός ο τρόπος με τον οποίο δομήθηκε ο επιστημονικός κόσμος της εκάστοτε εποχής, στην περίπτωση του «φλογιστού», ο κόσμος της χημείας. Επομένως για τον Kuhn, τέτοιου είδους εγχειρήματα δεν συνιστούν μετάφραση.

Ναι μεν λοιπόν, πολλές από τις λέξεις της παλαιότερης γλώσσας μπορεί να είναι πανομοιότυπες στο επίπεδο της μορφής και της λειτουργίας με αυτές της νεότερης γλώσσας που χρησιμοποιεί ο ιστορικός και το κοινό του, αλλά εξακολουθούν να υπάρχουν ορισμένες λέξεις στων οποίων τη χρήση πρέπει να εκπαιδευτούν. Η μέθοδος για να επιτευχθεί αυτό είναι να εκπαιδεύσει κάποιος από αυτούς που έχουν κατανοήσει μέσω της ερμηνείας την άλλη γλώσσα και μέσω της χρήσης λεξικών ή εγχειριδίων να εκπαιδεύσουν το κοινό τους, αρχικά στην ίδια τη γλώσσα και στη συνέχεια στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να διαβάσουν τα σχετικά κείμενα. Όμως, στο σημείο αυτό παρουσιάζεται το εξής πρόβλημα. Αν και μπορούν να μιλήσουν πλέον τη «Jungle», όταν διαβάζουν τις επιγραφές της γλώσσας, δεν πραγματοποιούν κάποιου είδους μετάφραση, ακριβώς το αντίθετο, έχουν εμβαθύνει τόσο στην τοπική διάλεκτο που δεν αναρωτιούνται καν για το νόημα των λέξεων. Η εκμάθηση της διαλέκτου, τους οδήγησε σε έναν εμπλουτισμό νοημάτων, προσδίδοντας τους την ικανότητα να κατανοούν μη μεταφράσιμες έννοιες όπως το «φλογιστό», ή το «Γκαβαγκάι».

Ερμηνεία, όχι αμφισημία

Ο Kuhn λοιπόν ισχυρίζεται πως τα περισσότερα από τα παραπάνω προβλήματα και τις κριτικές που δέχτηκε προκύπτουν από μια παράδοση που θέλει τη μετάφραση να δομείται αποκλειστικά και μόνο με αναφορικούς όρους. Πράγμα που θεωρεί αδύνατο καθώς υπονοεί πως υπάρχει κάτι από το βασίλειο του νοήματος, από τις προθέσεις, από τις αντιλήψεις, το οποίο πρέπει να συμπεριληφθεί. Προκειμένου να τεκμηριώσει αυτή του τη θέση στέκεται στη σύλληψη του Quine για ένα λεξικό, ένα εγχειρίδιο μετάφρασης, το οποίο προέκυψε έπειτα από διεργασίες και προσπάθειες του ριζικού μεταφραστή. Το εγχειρίδιο αυτό περιλαμβάνει παράλληλες λίστες λέξεων και φράσεων, μια στη γλώσσα του Τζάκ, μια στη διάλεκτο «Jungle». «Κάθε αντικείμενο κάθε λίστας αντιστοιχεί σε ένα και συχνά σε περισσότερα αντικείμενα της άλλης λίστας, όπου κάθε τέτοια αντιστοιχία μιας συγκεκριμένης λέξης ή φράσης της μιας γλώσσας , υποθέτει ο μεταφραστής, μπορεί να αντικαταστήσει μια λέξη ή φράση σε κατάλληλες συνθήκες της άλλης. Όπου οι αντιστοιχίες είναι πάρα πολλές, το εγχειρίδιο περιλαμβάνει οδηγίες για την προτιμώμενη χρήση όρου αναλόγως της περίστασης.»[89] Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει λοιπόν ο Kuhn αφορά το τελευταίο σκέλος του εγχειριδίου, αφορά το σκέλος των οδηγιών προτιμώμενης χρήσης όρων κατά περίσταση, για την αμφισβήτηση του οποίου εισηγείται ένα παράδειγμα όχι τόσο αμφισημίας, όσο διαφοράς μεταξύ των περιστάσεων στις οποίες χρησιμοποιούνται στην αγγλική και στη γαλλική γλώσσα οι όροι spirit, aptitude, mind, intelligence, judgment, wit, attitude[90] και esprit, αντίστοιχα. Η γαλλική λέξη doux/douce για παράδειγμα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ανάλογα με την περίσταση ως honey (sweet), wool (soft), under seasoned soup (bland), memory (tender) ή slope και wind (gentle).[91] Επομένως, η χρήση των όρων esprit και doux/douce δεν αντιστοιχεί σε κάποια ανάλογη στα αγγλικά, καθώς η λειτουργία των όρων αυτών διαφοροποιείται κατά την περίσταση με τέτοιο τρόπο που ο άγγλος ομιλητής αδυνατεί να τις κατανοήσει. Αυτό που μπορεί να κατανοήσει, είναι ορισμένες μεταφράσεις υπό ορισμένες συνθήκες, κατά τις οποίες όμως διατηρείται η αληθοτιμή των προτάσεων. «Η επιλογή του μεταφραστή μιας συγκεκριμένης αγγλικής λέξης ή φράσης για μια από αυτές, είναι ipso facto η επιλογή υπό ορισμένες συνθήκες της πρόθεσης ενός γαλλικού όρου σε βάρος των υπολοίπων.»[92] Για τον Kuhn δηλαδή, ο Quine συγχέει την αμφισημία λέξεων όπως «bank», «όχθη ποταμού» και «τράπεζα», με τη διαφορετική νοηματοδότηση λέξεων ή φράσεων στο εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο. Πρόκειται για το ίδιο πρόβλημα στην κριτική του Kitcher και το «φλογιστό», πρόκειται για την ύπαρξη ασυμμετρίας μεταξύ φυσικών γλωσσών. Οι προθέσεις που εμπεριέχονται στο νόημα και εκφράζονται μέσα από τις λέξεις ή τις φράσεις, αποτελούν την απαραίτητη συνθήκη για μια τέλεια μετάφραση, όπου όμως, σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, δεν είναι

89. Quine, Word and Object, σελ, 27, 68 – 82. **90.** Καθώς υπάρχει ασυμμετρία στη μετάφραση, η χρήση των όρων γίνεται στα αγγλικά ακολουθώντας τον προβληματισμό του Kuhn εντός της ανάλυσης. Συμβατικά όμως ακολουθώντας τις οδηγίες λεξικών προτείνεται η εξής μετάφραση στα ελληνικά: spirit (πνεύμα), aptitude (ικανότητα), mind (νους), intelli- gence (διάνοια), judgment (κρίση/απόφαση), wit (ευφυΐα), attitude (συμπεριφορά). **91.** Sweet (γλυκό), soft (μαλακό), bland(ήπιος), tender (στοργικός) ή gentle (τρυφερός).**92.** Kuhn, Thomas, «Commensurability, Comparability, Communicability» (1982), σελ. 48.

εφικτή. Για το λόγο αυτό, φαίνεται πως υπάρχει ένας περιοριστικός παράγοντας στη διαδικασία της μετάφρασης, αυτός των προθέσεων και των πεποιθήσεων, ο οποίος μας οδηγεί βήμα βήμα στην απροσδιοριστία. Το πρόβλημα με τον Quine όμως είναι, πως απαλλαγμένος από τον παράγοντα αυτό, αδυνατεί να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο διαφορετικές γλώσσες αναφέρονται στον κόσμο, διότι ναι μεν υπάρχουν περιπτώσεις αμφισημίας που οδηγούν σε πολλαπλές αντιστοιχίσεις εννοιών, αλλά πολύ συχνότερα προκύπτουν ομοιότητες και διαφορές στα πράγματα και τις καταστάσεις όπου εμπλέκονται οι ομιλητές των άλλων γλωσσών και κατ' επέκταση φανερώνουν τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα δομεί τον κόσμο. Επομένως, όταν ο Quine αποκλείει τον παράγοντα των προθέσεων και των πεποιθήσεων, την ίδια ώρα που θα έπρεπε ο Τζάκ να παρατηρεί – όπως το βρέφος που μαθαίνει τι είναι σκύλος ανατρέχοντας στην εμπειρία – κάθε περίσταση στην οποία ο Χάλκ χρησιμοποιεί τη λέξη «Γκαβαγκάι», οδηγείται στην αδυνατότητα της ερμηνείας και άρα της μετάφρασης.

«Μια μητέρα αφηγείται αρχικά στην κόρη της την ιστορία του Αδάμ και της Εύας, ενώ στη συνέχεια της δείχνει μια εικόνα του ζευγαριού στους κήπους της Εδέμ. Η κόρη της την κοιτάζει, παγώνει μέσα στον προβληματισμό της, και λέει: «Μητέρα, πες μου, ποιος είναι ποιος; Θα ήξερα αν φορούσαν τα ρούχα τους».»[93] Ο Kuhn χρησιμοποιεί αυτή την ιστορία για να υπογραμμίσει πως, ναι μεν δυο άνθρωποι μπορεί να μιλούν την ίδια γλώσσα, αλλά πως κάθε ομιλητής παρά τη χρήση ίδιων όρων που αναφέρονται σε ίδια αντικείμενα, μπορεί να χρησιμοποιήσει τις πεποιθήσεις του και τις γνώσεις του με διαφορετικό τρόπο για τα αντικείμενα αυτά. Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, δυο άνθρωποι μπορεί να χρησιμοποιούν την ίδια γλώσσα με τους ίδιους όρους, αξιοποιώντας διαφορετικά κριτήρια για την ταυτοποίηση των κοινών όρων στη βάση αντικειμένων αναφοράς. Πως γίνεται όμως και διαφορετικοί άνθρωποι με διαφορετικά κριτήρια επιλέγουν τα ίδια αντικείμενα αναφοράς για τους ίδιους όρου; «Η γλώσσα τους είναι προσαρμοσμένη στο κοινωνικό και φυσικό κόσμο στον οποίο ζουν, ο κόσμος αυτός δεν παρουσιάζει τα αντικείμενα και τις καταστάσεις , εκμεταλλευόμενος τα κριτήρια του καθενός, προκειμένου να τους οδηγήσει σε διαφορετικές ταυτοποιήσεις.»[94] Τα κριτήρια αυτά είναι λογικού και ψυχολογικού τύπου και μαθαίνονται ταυτόχρονα με τα αντικείμενα και τις καταστάσεις που τα περιβάλλουν. Επομένως, πρόκειται για άτομα που ανήκουν στην ίδια κουλτούρα, που χρησιμοποιούν την ίδια γλώσσα και άρα αναμένεται να περιβάλλονται από τα ίδια αντικείμενα και τις ίδιες καταστάσεις, τη στιγμή που χρησιμοποιούν διαφορετικά κριτήρια για να αντιστοιχήσουν κοινά αντικείμενα αναφοράς στους όρους. Για να μπορείς όμως να ξεχωρίζεις ορισμένα αντικείμενα και να μπορείς να τα συσχετίζεις με όρους, είναι απαραίτητη η αναδρομή στην εμπειρία και η γνώση των διαφοροποιητικών στοιχείων από άλλα αντικείμενα, όπως οι διαφορές

93. Ό.π., σελ. 50. **94.** Ό.π., σελ 51.

μεταξύ κουνελιού και λαγού.[95] Είναι πολύ λίγοι οι όροι που μαθαίνονται ανεξάρτητα από τον κόσμο ή τους άλλους.

Έπειτα από όλη αυτή τη συζήτηση στη βάση του τι σημαίνει «Γκαβαγκάι» στη θεωρία του Quine, τις απόψεις των Davidson, Kitcher και Putnam και φυσικά του ρόλου της ασυμμετρίας σε αυτή τη συζήτηση για την απροσδιοριστία της μετάφρασης, ο Kuhn καταλήγει στα εξής. Αρχικά θεωρεί πως είναι καταλυτικής σημασίας η αφομοίωση ομάδων όρων εντός του πλαισίου μιας κουλτούρας, επιστημονικής ή όχι, τις οποίες όμως ομάδες, οι ξένοι ερμηνευτές οφείλουν να αντιμετωπίσουν ως σύνολο. Αυτή άλλωστε είναι και η ιδέα που εισηγήθηκε με την τοπική ασυμμετρία, ότι διαφορετικοί ομιλητές με διαφορετικά κριτήρια επιλέγουν τους ίδιους όρους με τα ίδια αντικείμενα αναφοράς και ότι αυτό μπορεί να συνέβη ακόμα και μέσω αντιφατικών ομάδων όρων, οι οποίοι καθόρισαν διαφόρων ειδών κριτήρια. Τα κριτήρια αυτά δένουν ορισμένους όρους μεταξύ τους, ενώ διαφοροποιούν άλλους από αυτούς. Κατ' αυτό τον τρόπο δομείται ένα λεξικό το οποίο περιγράφει τον κόσμο με έναν τρόπο περιοριστικό για τα φαινόμενα. Κατά συνέπεια, ο κόσμος δομείται μέσα από τη δομή της γλώσσας και άρα εφόσον παρουσιαστεί κάποια ανωμαλία στον τρόπο περιγραφής του κόσμου, τότε τα κριτήρια αλλάζουν μαζί με τη γλώσσα. «Τα μέλη μιας κοινότητας μοιράζονται γλωσσικές δομές, χωρίς να μοιράζονται κριτήρια. Όμως οι ταξινομικές δομές πρέπει να ταιριάζουν, διότι όπου η δομή διαφέρει, διαφέρει και ο κόσμος, η γλώσσα είναι ιδιωτική και η επικοινωνία παύει να υπάρχει μέχρι κάποιος να μάθει τη γλώσσα του άλλου.»[96] Αντίθετα με τους ομιλητές της ίδιας γλώσσας, όταν πρόκειται για δυο γλώσσες, οι ομιλητές δεν χρειάζεται να μοιράζονται κοινούς όρους. Αρκεί οι αναφορικές εκφράσεις της μιας να ταιριάζουν με συναναφορικές εκφράσεις της άλλης και πως οι γλωσσικές – λεξικές δομές που χρησιμοποιούν να είναι οι ίδιες για κάθε γλώσσα χωριστά, αλλά και από τη μια στην άλλη. Η μετάφραση είναι φυσικά το πρώτο βήμα για αυτούς που επιδιώκουν την κατανόηση. Η επικοινωνία όμως μπορεί να επιτευχτεί χωρίς αυτή.

95. Kuhn, «Thomas, Second thoughts on paradigms» στο *The Structure of Scientific Theories,* επ. Suppe, Urbana: University of Illinois Press, 1974, σελ.459 – 482.

96. Kuhn, Thomas, «Commensurability, Comparability, Communicability» (1982), σελ 52.

Η φύση και ο ρόλος της στην εξέλιξη των πεποιθήσεων

Η κοινωνική περίσταση του Kuhn και η συγκρότηση του νοήματος μέσα σε αυτή, αρέσει στον Ian Hacking, καθώς τον απασχολεί ο τρόπος με τον οποίο διαφορετικά πλαίσια, πρακτικές και οι θεσμοί που τα συνοδεύουν – τα οποία μπορούμε να αντιμετωπίσουμε ως αντικείμενα γνώσης – μπορούν την ίδια στιγμή να φανερώνουν νέες δυνατότητες για την ανθρώπινη επιλογή και δράση. Κεντρική ιδέα αποτελεί ο ιστορικός χρόνος και ο καθορισμός των όντων μέσα σε αυτόν – πράγματα, τάξεις, ιδέες, άνθρωποι, είδη ανθρώπων, θεσμοί – καθώς χαρακτηρίζεται από νέες νοηματοδοτήσεις έπειτα από αλληλεπιδράσεις όλων των παραπάνω με πειθαρχίες ή άλλες δυνάμεις που παρεισφρέουν στην κοινή γνώμη και την αναδιαμορφώνουν. Όταν ο Foucault μιλάει για δύναμη, για εξουσία αναφέρεται σε εμάς, ως ανώνυμα μέλη μιας κοινότητας που συμμετέχουμε σε θεσμούς και συστήματα.[97] Συνεπώς, έχοντας θέσει όλα αυτά ο Hacking, συζητάει την έννοια της επιστημονικής αντικειμενικότητας ή υποκειμενικότητας στο πλαίσιο αυτών των κοινωνικών συνθηκών.

Με την είσοδο της τεχνολογίας, οι πληροφορίες άρχισαν να φιλτράρονται, να καθορίζονται και να διαμορφώνονται από μηχανήματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των μετεωρολογικών μετρήσεων, όπου πλέον τα νούμερα, οι μετρήσεις, τα εργαλεία και οι μέθοδοι εισάγουν μια έννοια αντικειμενικότητας όχι μόνο στην πρακτική, αλλά και στα πορίσματα, στον τρόπο με τον οποίο το άτομο βλέπει τον κόσμο. Προκύπτει για τον Hacking ένα ζήτημα επιστημολογίας καθώς παρουσιάζονται οργανωμένα πλαίσια που σχετίζονται με τη γνώση, την πεποίθηση, τη γνώμη, την αντικειμενικότητα, τα επιχειρήματα, τη λογική, το δεδομένο, το γεγονός και την αλήθεια. Όμως αν όλα αυτά τοποθετηθούν μέσα στον ιστορικό χρόνο ως μνήμες ή ιδέες, τότε καθίσταται φανερή η προγενέστερη νοηματοδότηση τους μέσα στην επιστημονική κοινότητα και συνεπώς διαφαίνεται πως όχι μόνο διαμεσολαβείται η εμπειρία από αυτές, αλλά και πως η ίδια η έννοια της αντικειμενικότητας προσδιορίζεται στο εσωτερικό ενός θεσμού ή μιας θεωρίας. Η ίδια η έννοια, στη συζήτηση για τη σχέση μεταξύ της γλώσσας και του κόσμου, όπως διαφαίνεται μέσα από το έργο του Quine, κατέχει κεντρική θέση στον τρόπο με τον οποίο επιδιώκεται η αντιστοίχιση μεταξύ γλωσσών, καθώς από ορισμένους ερμηνεύεται ότι ανοίγει την πόρτα στο σχετικισμό. Για τον Hacking, το αντικείμενο αναφοράς δεν υπάρχει σε καμία αναγνωρίσιμη μορφή προτού αυτό περιέλθει στους κόλπους των συζητήσεων μιας επιστημονικής θεωρίας και άρα στο τραπέζι της έρευνας. Επικροτεί την άποψη του Kuhn σύμφωνα με την οποία, «η ίδια η φύση, όποια και αν είναι αυτή, δεν παίζει κανένα ρόλο στην εξέλιξη των πεποιθήσεων για αυτή».[98] Επομένως, προεκτείνει την περίπτωση του κοινωνικού υποκαθορισμού των εννοιών και άρα αποδίδει το περιεχόμενο των λέξεων και των νοημάτων στην εξουσία.

97. Michel Foucault, *Surveiller et punir, la naissance de la prison*, Paris: Gallimard, 1975.
98. Kuhn, *Rothchild lecture*.

Τι συνέβη πραγματικά;

Ο κ. Πολυξερόπουλος δεν πέθανε τελικά. Υπέστη μετατραυματικό στρες. Το τραύμα είναι μια έννοια η οποία περιλαμβάνεται σε κοινωνίες, θεσμούς και πρακτικές. Αρχικά θεωρούνταν ως μια φυσική κατάσταση, μια πληγή. Στην πορεία μετεξελίχθηκε σε ψυχολογική πληγή, όπως άλλωστε καταδεικνύεται και από τον πατέρα της ψυχανάλυσης Freud, όπου η έννοια αρχίζει να συνδέεται με την έννοια της ψυχής και συνείδησης του εαυτού μας. Εμφανίζονται επιφαινόμενα όπως η έννοια του υποσυνείδητου, ενώ εμφανίζεται η επιστήμη της τραυματολογίας η οποία ασχολείται με περιπτώσεις θυμάτων. Το επόμενο στάδιο της μετάλλαξης του νοήματος της λέξης «τραύμα», προήλθε από βασικές παρατηρήσεις, οι οποίες οδήγησαν τη σχετική επιστήμη, στη δημιουργία εγχειριδίων διάγνωσης στο πλαίσιο του μετατραυματικού στρες. Πρόκειται για μια νέα έννοια, η οποία περιλαμβάνει όλες τις προηγούμενες συν μια νέα ερμηνεία, αυτής της νευρώσεως. Αν και από ένα σημείο και ύστερα ο όρος νεύρωση διαγράφηκε από τα εγχειρίδια διάγνωσης, τη στιγμή παρέμεινε στο καθημερινό λεξιλόγιο.

Η ιστορία του τραύματος του κ. Πολυξερόπουλου είναι πρωτεύουσας σημασίας για τρεις βασικούς οντολογικούς άξονες που προέρχονται από την ιστορική ανάλυση του Foucault.

Ο πρώτος άξονας είναι το πεδίο της γνώσης, σύμφωνα με τον οποίο υπάρχει γνώση του ατόμου, της συμπεριφοράς και της συνείδησης του εαυτού που έχει όταν έχει ένα ψυχολογικό τραύμα. Ο δεύτερος άξονας είναι το πεδίο της εξουσίας, όπου το θύμα γνωρίζει τη δυσάρεστη εμπειρία του, η κοινωνία το γνωρίζει και μέσω θεσμών ή άλλων τρόπων αποκτά μεγαλύτερη γνώση του ατόμου, των αδυναμιών του και άλλων χαρακτηριστικών του. Έτσι, ακόμα και όταν προσφέρονται οι θεσμοί μέσω φιλανθρωπικών οργανώσεων να βοηθήσουν, πάντοτε παρουσιάζεται ένα υπόρρητο μήνυμα απαξίωσης, ή καλύτερα γνώσης του θύματος. Όπου σύμφωνα με τη θεωρία, η εξουσία παράγει γνώση και η γνώση εξουσία, καταστρατηγείται το άτομο και γίνεται υποχείριο των κοινωνικών δομών. Ο τρίτος και τελευταίος άξονας, αφορά το χώρο της ηθικής, καθώς σε ένα άτομο με ψυχολογικό τραύμα δίνεται άλλοθι για εγκληματικές ενέργειες σε μεγαλύτερες ηλικίες.

Με λίγα λόγια, ο Hacking επικαλείται τη μεθοδολογία του Foucault για να καταδείξει πως οι κοινωνικές δομές διαμορφώνονται κατά τέτοιο τρόπο, που είτε μέσω της τεχνολογίας και του ελέγχου της πληροφορίας, ή μέσω της δομής των κοινωνικών θεσμών, το νόημα και ο τρόπος που το υποκείμενο βλέπει τον κόσμο και ο κόσμος το υποκείμενο είναι σχετικός. Επεκτείνοντας το συλλογισμό αυτό στην περίπτωση του Γκαβαγκάι, το νόημα διαφέρει από τη σκοπιά του Χάλκ, από τη σκοπιά του Τζάκι Τσάν και από τη σκοπιά του Τζάκ, διότι

99. Michel Foucault, *Ιστορία της τρέλας στην κλασική εποχή* (1961), μτφ. Π. Μπουρλάκης, Αθήνα: Καλέντης, 2006.
100. Michel Foucault, *Η τάξη του Λόγου* (1971), μτφ. Χ. Μηνάς και Μ. Μαιδάτσης, Αθήνα: Ηριδανός, 1971.

κανείς από αυτούς δεν έχει διαμορφωθεί μέσα στον ιστορικό χρόνο μιας κοινής παράδοσης μέσα στην οποία τα νοήματα ορίζονται και επαναπροσδιορίζονται και όπου η αντίληψη για το άτομο και τις πεποιθήσεις του είναι κοινή. «Σε κάθε στιγμή υπάρχει μια κατάλληλη δομή για το υποκείμενο το οποίο αντιλαμβάνεται έναν ορισμένο αριθμό επιλογών μέσα στο σύστημα της κοινωνίας, και αντίστροφα σε κάθε μια επιλογή μέσα στην κοινωνική δομή αναλογεί και ένα υποκείμενο».[100] Με λίγα λόγια, Foucault και Hacking εισηγούνται πως η ιστορία και η οντολογία είναι δυο έννοιες αλληλένδετες, καθώς προσεγγίζουν τον τρόπο με τον οποίο κάτι είναι μέσα στο χρόνο. «Δεν πρόκειται τόσο για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα, όσο για το χώρο των δυνατοτήτων, για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα, που περιβάλει το άτομο και παρέχει τη δυνατότητα για την υποκειμενική εμπειρία.»[101]

Ο κ. Πολυξερόπουλος όπως είπαμε είχε κάποιο ψυχολογικό τραύμα, ή τουλάχιστον έτσι ξεκίνησε όλη η ιστορία καθώς γνώριζε την πραγματικότητα και δεν την είπε στους δυο λεξικογράφους. Γνώριζε ότι δεν υπήρχε δυνατότητα μετάφρασης και πως δεν επρόκειτο να υπάρξει, καθώς τα νοήματα καθορίζονται μέσα από τους κοινωνικούς θεσμούς και συνεπώς συμβαίνει το ίδιο με τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται τα αντικείμενα μέσα στον κόσμο. Γνώριζε ότι η ιστορία χρησιμεύει για να κατανοήσουμε το παρόν μέσα από τις μεταβολές του παρελθόντος. Ο κ Πολυξερόπουλος εξαπάτησε λοιπόν τους δυο λεξικογράφους, οι οποίοι όταν ανακάλυψαν τι είχε πραγματικά συμβεί υιοθέτησαν την ιστορική οντολογία και τις κοινωνικές δομές για να εκδικηθούν τον διάσημο φιλόσοφο. Αναζήτησαν ποια θα μπορούσε να ήταν η αφετηρία τους και υιοθέτησαν το απλό τραύμα, το οποίο έπειτα από την αλληλεπίδραση του με την επιστήμη και την αντικειμενική – καθολική σκοπιά, μετέτρεψε τον κ Πολυξερόπουλο σε θύμα με μετατραυματικό στρες. Το αποτέλεσμα δεν ήταν η δολοφονία του, ήταν ο κοινωνικός του αποκλεισμός, ο εγκλεισμός σε ιδρύματα, όπου η σχέση γλώσσας και κόσμου δεν υφίσταται. Το υποκείμενο χάνει κάθε στοιχείο ελευθερίας όταν απευθύνεται στον κόσμο για πληροφορίες. Μήπως όμως σε αυτή την περίπτωση της απόλυτης πειθάρχησης και άρα της γνώσης του υποκειμένου και της κατάστασης του, είναι δυνατή μια τέλεια μετάφραση;

101. Ian Hacking, *Historical Ontology,* Cambridge Massachusetts: Harvard Press, , 2000, σελ. 23.

Βιβλιογραφία

Audi, R. (ed.), *The Cambridge Dictionary of Philosophy,* Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Carnap, Rudolf, «Εμπειρισμός, σημασιολογία και οντολογία», στο *Σύγχρονός Εμπειρισμός: Από τον Κύκλο της Βιέννης στον Davidson,* επιμ. Γ. Ρουσόπουλος, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008.)

Davidson, Donald, «On Saying That» στο *Words and Objections,* ed. D. Davidson & J. Hintikka, Dordrecht: D. Reidel, 1975

Davidson, Donald, «Εμπειρικό Περιεχόμενο» στο *Σύγχρονός Εμπειρισμός:* Από τον *Κύκλο της Βιέννης στον Davidson,* επιμ. Γ. Ρουσόπουλος, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008.

Davidson, Donald, «Για την ιδέα ενός καθαυτό εννοιολογικού σχήματος» στο *Σύγχρονός Εμπειρισμός:* Από *τον Κύκλο της Βιέννης στον Davidson,* επιμ. Γ. Ρουσόπουλος, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008.

Davidson, Donald, «Radical Interpretation» (1973) στο *Inquiries into Truth and Interpretation,* Oxford, Oxford University Press, 1984.

Davidson, Donald, «Belief and the Basis of Meaning» (1974) στο *Inquiries into Truth and Interpretation,* Oxford, Oxford University Press, 1984.

Davidson, Donald, «Thought and Talk» (1975) στο *Inquiries into Truth and Interpretation,* Oxford, Oxford University Press, 1984..

Feyerabend, Paul, *Scientific Exaplanation, Space and Time,* ed. H. Feigl and G. Maxwell, Minnesota Studies in *the Philosophy of Science,* vol. 3, Minneapolis: Minnesota University Press, 1962.

Feyerabend, Paul, *Ενάντια στη Μέθοδο, για μια αναρχική θεωρία της γνώσης* (1975), μτφ. Γρ. Καυκαλάς, Γ. Γκουνταρούλης, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα, 1978.

Foucault, Michel, *Η τάξη του Λόγου* (1971), μτφ. Χ. Μηνάς και Μ. Μαιδάτσης, Αθήνα: Ηριδανός, 1971.

Foucault, Michel, *Ιστορία της τρέλας στην κλασική εποχή* (1961), μτφ. Π. Μπουρλάκης, Αθήνα: Καλέντης, 2006.

Foucault, Michel, *Surveiller et punir, la naissance de la prison,* Gallimard, Paris, 1975.

Gibson, Roger, «Quine on matters ontological» στο Electronic Journal of Analytic Philosophy: volume 5 (1997).

Glock, Hans-Johann, *What is Analytic Philosophy,* Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Hacking, Ian, *Historical Ontology,* Cambridge Massachusetts: Harvard Press, 2000

Hankins T.L., *Επιστήμη και Διαφωτισμός,* μετάφραση Γ. Γκουνταρούλης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (1998).

Hylton, Peter, *Quine,* London and New York: Routledge (2007)

Hylton, Peter, «Willard van Orman Quine», The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/quine/

Kitcher, Philip, «Theories, Theorists and Theoretical Change» στο *The Philosophical Review 87,* USA: Duke University Press, 1978.

Kuhn, Thomas, *Η δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων (1962),* μτφρ. Β. Κάλφας , Γ. Γεωργακόπουλος, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα, 1981.

Kuhn, Thomas, «Commensurability, Comparability, Communicability» (1982) στο *The Road since Structure,* London & Chicago: The University of Chicago Press, 2000.

Kuhn, Thomas, «Second thoughts on paradigms» στο *The Structure of Scientific Theories,* επ. F. Suppe, Urbana: University of Illinois Press, 1974.

Ladyman, J., «What is structural realism?» Studies in History and Philosophy of Science, 29 (1998).

Μανωλακάκη.Ελένη, «Για την ενοποιημένη θεωρία νοήματος και δράσης του Davidson», στο *Νεύσις* 11, 2002, 113-140

Miller, Alexander, «Meaning Scepticism» στο *The Blackwell Guide to the Philosophy of Language,* επ. Michael Devitt & Richard Hanley,. Blackwell Pub.. 19—91, 2006.

Πατέλη, Ιόλη, Νόημα και Πράξη, Αθήνα: Εξάντας, 1991.

Prinz, Jesse, “Culture and Cognitive Science”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/culture-cogsci/

Putnam, Hilary, *Reason, Truth and History,* Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Quine, Van Orman, «Δύο δόγματα του εμπειρισμού» στο *Σύγχρονός Εμπειρισμός: Από τον Κύκλο της Βιέννης στον Davidson,* επιμ. Γ. Ρουσόπουλος, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008.

Quine, Van Orman, *Pursuit of Truth,* Cambridge, Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1990.

Quine, Van Orman, *Theories and Things,* Harvard Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1981.

Quine, Van Orman, *From A Logical Point Of View: Nine Logico – philosophical essays,* Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1980.

Quine, Van Orman, *From Stimulus to Science,* Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1995.

Quine, Van Orman, *Ontological relativity (and other essays),* New Jersey: Columbia University Press, 1969.

Quine, Van Orman, *Word and Object,* Cambridge Massachusetts: MIT Press, 2013.

Quine, Van Orman, *Words and objections: Essays on the works of W.V.O.Quine: D.* Davidson and J. Hintikka, eds., New York: Humanities Press, 1969.

Quine, Willard Van Orman,. & Ullian, J. S., The Web of Belief, McGraw-Hill, 1978.

Soames, Scott, *Philosophical analysis in the twentieth century, volume 2: the age of meaning,* New Jersey: Princeton University Press, 2003.

Tarski Alfred, «The Concept of Truth in Formalized Languages» στο *Logic, Semantics, Metamathematics,* Oxford: Oxford University Pres, 1936.

Williams, John Robert Gareth, Gavagai Again, Synthese 164 (2):235 - 259 (2008).

Winfield, R. D., «Beyond the Sociality of Reason: From Davidson to Hegel» στο *The Philosophical Forum,* τχ. 37, No. 1, 2007.